

ของการทหารไม่น่าไว้วางใจ จึงจำเป็นต้องจัดการทหารแบบใหม่ โดยจัดตั้งกรมยุทธนาธิการ ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2430 สำหรับดำเนินงานทางด้านป้องกันประเทศโดยเฉพาะ ซึ่งต่อมา โปรดให้ยกฐานะกรมนี้ขึ้นเป็น กระทรวงยุทธนาธิการเมื่อ พ.ศ. 2433 และต่อมาได้ กลับลดฐานะลงเป็นกรมอีกเมื่อ พ.ศ. 2436 แล้วสถาปนาขึ้นเป็นกระทรวงกลาโหมขึ้น ทำหน้าที่นี้แทนเมื่อ พ.ศ. 2437

แต่เดิมฝ่ายทหารกับฝ่ายพลเรือนทำหน้าที่ปะปนกัน ฝ่ายกลาโหมทำหน้าที่บังคับบัญชาหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตก ตะวันออก และหัวเมืองมลายู ทำหน้าที่เก็บภาษีอากร ว่าความเมื่อเกิดคดีกันอีกด้วย ต่อมาเมื่อตั้งกระทรวงกลาโหมขึ้นมาแล้ว ก็โปรดให้แยกงาน ทหารกับพลเรือนออกจากกันโดยเด็ดขาด และโอนหัวเมืองปักษ์ใต้ทั้งหมดไปสังกัดอยู่กับ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหมจึงทำหน้าที่ฝ่ายทหารเพียงอย่างเดียวตลอดมา

กิจการที่เกี่ยวกับการปฏิรูปการทหาร

ใน พ.ศ. 2425 ได้โปรดให้จัดตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้น ในสมัยก่อนยังไม่รู้จักการทำแผนที่ตามแบบสากล ซึ่งแผนที่แบบฝรั่ง กรมพระราชวังบวรเคยทำแผนที่⁽¹⁾ ลำนาน้อย เมื่อคราวเสด็จประพาสไทรโยคถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และต่อมา ทรงโปรดให้เริ่มจัดพนักงานแผนที่ขึ้นในกรมมหาดเล็ก และได้ตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้นดังกล่าว การตั้งโรงเรียนแผนที่นี้มีประโยชน์สำหรับราชการแผ่นดินในสมัยนี้ ซึ่งเราต้องติดต่อกับ ฝรั่งเศสอยู่มาก

ใน พ.ศ. 2430 ได้จัดตั้งโรงเรียนนายร้อยประถมขึ้น และขยายออกไปเป็น โรงเรียนนายร้อยมัธยม

พ.ศ. 2441 ตั้งกรมเสนาธิการทหารบก

พ.ศ. 2449 เปิดโรงเรียนนายเรือ

พ.ศ. 2448 ทรงตราพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารขึ้น โดยแยกการเกณฑ์ทหาร ออกจากฝ่ายพลเรือน พระราชบัญญัติฉบับนี้เริ่มใช้ในมณฑลนครราชสีมา ก่อน ต่อมาก็ได้ ขยายไปทั่วพระราชอาณาจักร นอกจากนี้พระองค์ท่านยังได้ส่งพระราชโอรสไปเรียนวิชา การทหารในยุโรปอีกด้วย อาทิเช่น เสนาธิการทัพบกคนแรกของไทยคือ จอมพล สมเด็จพระ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครชัยศรีสุระเดช จบการศึกษาจากอังกฤษ ได้ช่วยสมเด็จพระ
พระราชบิดาปรับปรุงกิจการทหารในครั้งนั้นด้วย นอกจากนี้ก็มีเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ (กรม
หลวงพิษณุโลกประชานาถ) และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์
การปรับปรุงกองทัพบกและกองทัพเรือ

ในสมัยที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้ช่วยบัญชาการทหารบกนั้น
พระองค์ท่านได้ช่วยปรับปรุงกิจการทหารของประเทศ เพื่อให้เจริญทัดเทียมกับทหารใน
ทวีปยุโรปเป็นกองทัพแห่งชาติ ขึ้นตรงกับรัฐบาล ไม่กระจัดกระจายเช่นเดิม และการที่
จัดการทหารให้ดีขึ้นนี้ ทรงพระราชดำริที่สมควรจะให้มีผู้บังคับบัญชาการทหารทั่วไป ซึ่ง
พระองค์ท่านก็ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาพิชัยนาถ เป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
เพื่อเลิกตำแหน่งวังหน้า แล้วก็ได้ตราพระราชบัญญัติจัดการทหารเมื่อ พ.ศ. 2430 ทรง
ตั้งให้พระบรมโอรสาธิราชเป็นผู้บังคับบัญชาทหารทั่วไปในกรมทหาร แต่พระบรมโอรสา
ธิราชยังทรงพระเยาว์ จึงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
เป็นผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ และมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเป็นผู้ช่วยผู้
บัญชาการทหารบก

การจัดการเกี่ยวกับทหารเรือ ทหารเรือทุกกรมต้องขึ้นกับกรมยุทธนาธิการ รวม
เข้าเป็นกรมเดียว เรียกว่า “กรมทหารเรือ” มีอำนาจบังคับการได้ทั่วไปทั้งเรือรบ เรือ
พระที่นั่ง ทั้งกองทหารกรมแสง และกองทหารมะริ่น ซึ่งรวมกันเรียกว่า “ทหารบกสำหรับ
เรือ” หรือกองทหารพาหนะทหารเรือและกองทหารเรือชายทะเล อันเป็นที่มาของกรม
นาวิกโยธินในสมัยใหม่นี้ ซึ่งกิจการทหารเรือทั้งหมดที่กล่าวก็เป็นที่มาของกองทัพเรือใน
สมัยปัจจุบัน

การจัดการเกี่ยวกับทหารบก มีการปรับปรุงตัวบุคคลซึ่งดำรงตำแหน่งต่าง ๆ
ทั้งทหารบกและทหารเรือ ปรับปรุงแก้ไขใช้ถ้อยคำภาษาไทยในการบอกฝึกทหาร จัดตั้ง
โรงเรียนนายร้อยทหารบก คล้ายโรงเรียนนายร้อยทหารบกในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์
ซึ่งมีมาแต่เดิม ต่อมากลายเป็นโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าในปัจจุบัน

กรมทหารมหาดเล็ก แต่เดิมกรมทหารมหาดเล็ก มีทั้งกองทหารรวมกองทหารม้า
และกองทหารช่าง ทั้งกองทหารปืนกลแกตลิง (ซึ่งจะนับเป็นเหล่าปืนใหญ่ในขณะนั้นก็ได้

แต่ได้ยกเลิกไปอยู่กรมแสงมาก่อนแล้ว) นอกจากนี้ยังบังคับบัญชากองท่าแผนที่โรงเรียนสอนวิชาและการรักษาพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเป็นการก้าวก่ายหน้าที่ราชการกันอยู่หลายอย่าง เมื่อจัดตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นเป็นหน่วยกลางสำหรับบังคับบัญชาทหารทั่วไปแล้ว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ไขกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ให้มีลักษณะเป็นแต่กองพันทหารราบธรรมดา ซึ่งต่อมาเป็นกรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ในปัจจุบันนั่นเอง

เมื่อตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้นใน พ.ศ. 2430 ต่อมาไม่นาน พ.ศ. 2432 ก็เกิดจลาจลของพวกจีนอั้งยี่ในกรุงเทพฯ ซึ่งยกพวกตีกันเองแก่งแย่งกันทำมาหากิน ระวังจีนแต่จี๊วและจีนฮกเกี้ยน ซึ่ง 2 พวกนี้เคยขัดแย้งกันบ่อย ๆ และรวมเป็นพวกอั้งยี่ใหญ่ 2 พวก แต่ตอนแรกยังไม่ค่อยวิวาทกันเปิดเผยเท่าใดนัก เพราะมีนายอั้งยี่ค้อยว่ากล่าว ต่อมาพวกนี้ไม่ค่อยเชื่อฟังนายอั้งยี่ และกระทรวงนครบาล ซึ่งพวกนี้เคยกลัวสมเด็จพระยา⁽¹⁾ ในระยะหลังยกพวกตีกันบ่อย ๆ ทำลายข้าวของราษฎร กระทรวงนครบาลไม่สามารถห้ามปรามให้เลิกวิวาทกันได้ พวกอั้งยี่ถึงกับใช้ปืนมายิงกันเป็นเวลา 2 วัน มีคนตายและบาดเจ็บไม่น้อยทางรัฐบาลจึงจำเป็นต้องใช้กองทหารออกปราบจลาจลครั้งนี้ได้ ซึ่งเป็นการใช้กองทหารออกปราบเป็นครั้งแรกและได้ผลสำเร็จดีด้วย

กระทรวงธรรมการ

การศึกษาดั้งเดิมของประเทศไทย ยังไม่ได้มีโรงเรียนสำหรับสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดา การศึกษาในสมัยนั้นต้องอาศัยเรียนกับวัดวาอาราม ส่วนบรรดาลูกเจ้านาย ก็มีครูพิเศษที่เชี่ยวชาญทางด้านต่าง ๆ เป็นผู้สอน หากบุตรข้าราชการก็มักฝากตัวเข้าอบรมศึกษากับเจ้านายฝ่ายใน ในพระบรมมหาราชวัง หรือสำนักผู้มีชื่อเสียง

(1) การตั้งโรงเรียนเพื่อสั่งสอนกุลบุตรกุลธิดานั้น เริ่มมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง เมื่อพระองค์เสวยราชย์ได้ 4 ปี คือ พ.ศ. 2414 ก็มีการจัดให้มีการก่อตั้งโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหาราชวังขึ้นเป็นครั้งแรก และออกประกาศชักชวนพระราชวงศ์และข้าราชการ

---

1. สมเด็จพระบรมมหาราชวังศรีอยุธยา

1. พระประวัติสมเด็จพระยาคำรง หน้า 88

การให้ส่งบุตรหลานเข้าศึกษาเล่าเรียน โรงเรียนหลวงที่จัดตั้งขึ้นนี้ มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อยังเป็นหลวงสารประเสริฐ เป็นอาจารย์ใหญ่ ตัวโรงเรียนตั้งอยู่ในบริเวณโรงทหารมหาดเล็ก และต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นอีกโรงเรียนหนึ่ง เมื่อปี พ.ศ. 2415 และตั้งอยู่ในบริเวณโรงทหารมหาดเล็กเช่นกัน ผู้เป็นครูคนแรกคือ นายฟรานซิส ยอช แปตเตอร์สัน โรงเรียนภาษาอังกฤษ ตั้งได้ไม่ถึง 5 ปีก็เลิก เพราะครูลากลับไปยุโรป ต่อมา พ.ศ. 2422 จึงได้ตั้งโรงเรียนภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ในพระราชวังหน้าอุทยานแทนโรงเรียนที่เลิกไป โดยมีดอกเตอร์ แมกฟาแลนด์ ชาวอเมริกันเป็นอาจารย์ใหญ่

การตั้งโรงเรียนในกรมทหารมหาดเล็ก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งยังเป็นพระเจ้านั่งยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ตำแหน่งผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก ให้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับฝึกสอนผู้ที่จะเป็นนายร้อย นายสิบชั้นในกรมมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. 2424 ขึ้นอีกโรงเรียนหนึ่ง ต่อมานักเรียนมากขึ้น ห้องเรียนในโรงเรียนทหารมหาดเล็กไม่พอ จึงพระราชทานพระตำหนักเดิมที่สวนกุหลาบ อยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้ของพระบรมมหาราชวัง ให้ตั้งเป็นโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กใน พ.ศ. 2425 และปลายปีนั่นเอง ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนท่าแพนที่ขึ้นในกรมทหารมหาดเล็กอีกโรงเรียนหนึ่ง และโปรดให้นายแมคคาร์ซี ช่างทำแผนที่อยู่ในกระทรวงย้ายมาเป็นครู

ต่อมาก็ได้จัดโรงเรียนสำหรับพระเจ้าลูกยาเธอและเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกยาเธอเรียนหนังสือไทยในพระบรมมหาราชวังโดยครูจากโรงเรียน พระยาศรีสุนทรโวหารมาสอนเป็นเวลา ส่วนพระเจ้าลูกเธอเรียนภาษาอังกฤษในโรงเรียนภาษาอังกฤษเดิม นอกจากนี้ยังโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนพระปริยัติธรรมขึ้นในกรมทหารมหาดเล็ก⁽²⁾ ขึ้นอีกโรงเรียน

ด้วยเหตุนี้โรงเรียนที่ขึ้นกับกรมทหารมหาดเล็ก จึงมี 5 โรงด้วยกันคือ โรงเรียนเดิมของพระยาศรีสุนทรโวหาร โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนท่าแพนที่ โรงเรียนของพระเจ้าลูกเธอ โรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งโรงเรียนทั้งห้านี้อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทั้งสิ้น

ต่อมาทรงขยายโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนพลเรือน มิใช่เป็น แต่โรงเรียนทหารมหาดเล็กอย่างเดียว ทั้งนี้เพราะการขยายการศึกษาของชาติสำคัญกว่า

2. โรงเรียนพระปริยัติธรรมอยู่ที่เก๋งหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สิ่งอื่น การจะจำกัดการศึกษาเฉพาะการทหารอย่างเดียวไม่ได้ จึงจัดตั้งโรงเรียนพลเรือนขึ้น เพื่อให้เป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่จะเป็นข้าราชการ และบ้านเมืองต่อไปภายหน้า โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เมื่อเปลี่ยนเป็นโรงเรียนพลเรือนแล้ว ก็ได้สอนทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ วางแบบฝึกหัดสอนสำหรับที่จะให้ไปรับราชการเป็นสำคัญ และเรียกโรงเรียนนี้อย่างเต็มชื่อว่า โรงเรียนพระตำหนักเดิมสวนกุหลาบ

การจัดหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ⁽¹⁾ ซึ่งเดิมสอนแบบเรียนหลวง 6 เล่ม ซึ่งพระยาศรีสุนทรโวหารเป็นผู้คิดขึ้น มีหนังสือมูลบทบรรพกิจ วิชาคณิตนิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน พิศาลการันต์ ไวยากรณ์พิจารณา แต่นักเรียนเมื่อพออ่านออกเขียนได้ก็มักออกไปเป็นเสมียนทำราชการเสียก่อนที่จะจบ 6 เล่ม จึงได้จัดให้เรียนจนจบหลักสูตรและมีการสอบไล่ ซึ่งจัดการสอบไล่ครั้งแรกใน พ.ศ. 2428 เมื่อสอบไล่ได้แล้ว จะได้รับประกาศนียบัตร การสอบประโยค 1 และประโยค 2 สำหรับประโยค 1 จะต้องสอบวิชาแบบเรียนหลวงทั้ง 6 เรื่อง ส่วนการสอบประโยค 2 นั้น มี 8 อย่างคือ 1. คัดลายมือหวัดและบรรจง 2. การเขียนหนังสือใช้ตัววางวรรคถูกต้องตามใจความโดยไม่ต้องดูแบบ 3. ทานหนังสือที่ผิดคัดจากลายมือหวัด 4. คัดสำเนาความ 5. ย่อความ 6. แต่งจดหมาย 7. แต่งแก้กระทู้ความร้อยแก้ว 8. วิชาเลขและบัญชี ถ้าผู้สอบประโยค 2 นี้ได้เป็นไพร่หลวง หรือไพร่สม ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขาดจากสังกัดเดิม ได้หนังสือพิมพ์คุ้มสักตลอดชีวิต ถ้าเป็นข้าราชการ ก็ทรงเลี้ยงดูตามสมควร ถ้าจะไม่รับราชการ พระองค์ท่านก็ไม่ขัดขวาง จึงจะเห็นได้ว่า พระองค์ท่านสนับสนุนการศึกษากับชนทุกชั้นไม่ว่าจะเป็นใครก็ตาม ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประเทศชาติบ้านเมืองเป็นใหญ่ ทำให้การศึกษาในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระราชอุทิศเสด็จไปพระราชทานรางวัลและประกาศนียบัตรรวมทั้งพระราชทานพระบรมราโชวาทเป็นประจำทุกปี นักเรียนที่ได้รับประกาศนียบัตรนี้ จะไปสมัครงานเข้ารับราชการที่ใดก็ได้ทั้งนั้น ซึ่งต่อมา พ.ศ. 2436 ก็ได้ย้ายออกจากพระบรมมหาราชวังย้ายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ และปี 2435 ย้ายมาอยู่ที่วัดราชบูรณะ ซึ่งเดิมเคยชื่อโรงเรียนวัดราชบูรณะ แต่นักเรียนเก่าต้องการใช้ชื่อเดิม จึงได้ชื่อว่า โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัยในปัจจุบัน

1. พระประวัติสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

การจัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎร พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นว่า ประชาชนชาวไทยโดยทั่วไป ยังไม่รู้หนังสือมีมาก จึงสมควรที่จะวางรากฐานการศึกษาตามแบบใหม่ เมื่อราษฎรที่รู้หนังสือมีมาก การพัฒนาประเทศให้เจริญนั้นก็ง่ายขึ้น ดังนั้น พระองค์ท่านจึงได้โปรดให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น โรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นใหม่นี้ ทรงเห็นสมควรที่จะให้ตั้งโรงเรียนในวัดเหมาะสมที่สุดคือ

1. การใช้วัดเป็นโรงเรียน ก็จะได้อาศัยศาลาวัดและที่ดินวัดที่มีอยู่เดิมแล้ว ไม่ต้องเปลืองพระราชทรัพย์ก่อสร้างอาคาร หรือซื้อที่ดินใหม่อีก ทั้งที่ ๆ วัดตั้งอยู่ก็เหมาะสม เพราะวัดอยู่ในที่ชุมนุมชนทุกหนทุกแห่ง เป็นการสะดวกแก่นักเรียนที่ไปเรียน

2. ไม่ต้องไปจ้างครูสอน เพราะในวัดมีพระ ซึ่งสามารถสอนหนังสือให้กับเด็กได้ทำให้เด็กก็รู้จักประพฤติดนให้เหมาะสม เพราะพระย่อมสั่งสอนธรรมะไปให้กับเด็กด้วย อันเป็นการส่งเสริมศีลธรรมของประเทศชาติ

การจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นตามวัดนี้ ได้จัดตั้งขึ้นที่วัดมหรธรรพารามเป็นแห่งแรก พอจัดโรงเรียนขึ้นเป็นแห่งแรก ก็เกิดอุปสรรคขึ้นโดยผู้คนพากันแตกตื่นเข้าใจผิดไปว่า รัฐบาลจะมารับตัวบุตรหลานของตนไปเป็นทหาร จึงไม่ยอมส่งบุตรหลานเข้าเรียน ดังนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีหมายประกาศเรื่องนี้ชี้แจงให้ราษฎรทราบเมื่อ พ.ศ. 2428 ซึ่งตอนหนึ่งทรงกล่าวว่า

“บัดนี้ทรงทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า ราษฎรตื่นเล่าถากันว่า ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนั้น พระราชประสงค์จะเก็บเด็กนักเรียนเป็นทหาร ผู้ที่จะส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียนหนังสือก็มักจะพากันหวาดหวั่นครั่นคร้ามว่า บุตรหลานจะต้องเป็นทหารเป็นอันมาก ที่พูดเล่าลือกันอย่างนี้เป็นการไม่จริง ห้ามอย่าให้ผู้ใดพลอยตื่นตื่นเชื่อฟังคำเล่าถากันเป็นอันขาด คนที่ควรจะรักเป็นทหารก็มีอยู่พวกหนึ่งต่างหาก ไม่ต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมเด็กมาเป็นทหารเลย อนึ่งเด็กทั้งปวงนี้ก็ล้วนเป็นบุตรไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยกันทั้งสิ้น ถ้าจะเก็บเอามาเป็นทหารเสียตรง ๆ นั้นจะไม่ได้ถากัน จะต้องตั้งโรงเรียนเกลี้ยกล่อมให้ลำบากและเปลืองพระราชทรัพย์ด้วยเหตุใด ผู้ที่เล่าถากันอย่างนั้นเหมือนคนไม่มีกตัญญู ไม่รู้พระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันทรงพระมหากรุณา ทรงพระราชดำริจัดการจะให้เป็นคุณประโยชน์แก่ประชากรราษฎรทั่วไปในพระราชอาณาจักร”

เมื่อประกาศฉบับนี้ออกมา ราษฎรก็พากันหายตื่นกลัว ส่งบุตรหลานของตนเข้าเรียนในโรงเรียนวัดนี้มากขึ้น ทำให้การศึกษาของราษฎรพัฒนาขึ้นตามลำดับ

การจัดตั้งกรมศึกษาธิการ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า การจัดตั้งโรงเรียนก็แพร่หลายมากขึ้น ตลอดจนการศึกษาของประชาชนก็เจริญขึ้นมาก จึงสมควรที่จะจัดแยกโรงเรียนต่าง ๆ ออกจากกระทรวงมหาดเล็กตั้งได้กล่าวมาแล้ว และจัดตั้งให้มีกรมศึกษาธิการสำหรับดูแลการจัดการโรงเรียนทั้งหมด จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นใน พ.ศ. 2430 และให้สมเด็จพระยาดำรงเป็นผู้บัญชางานกรมศึกษาธิการอีกตำแหน่งหนึ่ง

เมื่อประกาศตั้งกรมศึกษาธิการแล้ว ก็ขยายโรงเรียนออกต่างจังหวัด และโอนโรงเรียนทั้งหมดมาขึ้นกับกรมศึกษาธิการ รวมทั้งโรงเรียนในกรมมหาดเล็กเดิม และกรมแผนที่ย้ายมาขึ้นในกรมศึกษาธิการด้วย เมื่อสมเด็จพระยาดำรงฯ ทรงเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการ ได้สนับสนุนให้จัดตั้งโรงเรียนใหม่ขึ้นตามหัวเมืองต่าง ๆ ตลอดจนการตั้งโรงเรียนเอกชนคือ โรงเรียนอัสสัมชัญ นอกจากนี้ สมเด็จพระยาดำรงฯ ยังได้แต่งหนังสือแบบเรียนเร็วขึ้น 3 เล่มโดยมีเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีเป็นผู้ช่วยพระองค์ท่านแต่งต่อในเล่ม 3 การจัดพิมพ์แบบเรียนเร็วขึ้นนี้ เพราะเห็นว่าการเรียนแบบเก่า ๆ เด็กรู้หนังสือช้ากว่าจะรู้บางทีกินเวลาเรียนหลายปี การเรียนแบบเรียนเร็วนี้ ทำให้เด็กรู้หนังสือเร็วขึ้นกว่าเก่ามาก คือการเรียนแบ่งเป็น 3 ตอน อ่านหนังสือ เขียนหนังสือ และแต่งหนังสือ ไม่สอนให้เด็กใช้แต่การท่องปากเปล่าเพียงอย่างเดียวเด็กจะต้องเขียนไปด้วยเพื่อให้จำได้

กระทรวงธรรมการ

ต่อมาเมื่อทรงพระราชดำริปรับปรุงการปกครองแผ่นดินใหม่ และได้กำหนดขึ้นเป็น 12 กระทรวง โดยให้รวมกรมต่าง ๆ เข้ากับกระทรวงธรรมการ ซึ่งมีกรมกลาง มีหน้าที่บัญชาการกระทรวงทั่วไป กรมธรรมการสังฆการี กรมศึกษาธิการ กรมพยาบาล พิพิธภัณฑสถาน กระทรวงธรรมการนี้ตอนแรกยังเป็นกรมอยู่ แต่จัดอย่างกระทรวง โดยมีสมเด็จพระยาดำรงเป็นอธิบดี ต่อมาทรงตั้งให้สมเด็จพระยาดำรงเป็นเสนาบดีมหาดไทย

และ พ.ศ. 2435 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมธรรมการเป็นกระทรวงธรรมการ โดยมีเจ้าพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ได้ตั้งโรงเรียนสตรีแห่งแรก คือโรงเรียนบำรุงสตรีวิชาเมื่อ พ.ศ. 2444 และตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ตั้งสามัคยาจารย์สมาคม เพื่อเป็นที่พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ของพวกครู และตั้งโรงเรียนแบบบับลิสกุลครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2439 คือโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกต่อมาเปลี่ยนเป็นโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และภายหลังใช้ชื่อว่า โรงเรียนราชวิทยาลัย

ส่วนทางด้านการศึกษาระดับต้น ก็มีการแก้ไขหลักสูตรและวิธีการสอบไล่ใหม่ขึ้นอีก และได้ประกาศใช้โครงการศึกษาสำหรับชาติขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2441 นอกจากนี้ ก็มีการจัดการสอบไล่ เพื่อรับพระราชทานทุนเล่าเรียนหลวง เพื่อไปศึกษาต่อยังทวีปยุโรป และอเมริกาเป็นการสนับสนุนผู้เรียนหนังสือดี และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากยุโรปใน พ.ศ. 2440 ก็ได้จัดให้มีการพลศึกษาขึ้นในโรงเรียนเป็นการฝึกฝนให้เด็กเป็นนักกีฬาและมีสุขภาพพลานามัยดี

ส่วนโรงเรียนสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ได้จัดตั้งโรงเรียนมหาธาตุวิทยาลัยขึ้นใน พ.ศ. 2430 โดยโปรดให้ปฏิสังขรณ์ศาลาเรียนหนังสือของเดิมที่วัดมหาธาตุขึ้น 6 หลัง จัดเป็นที่เล่าเรียนใหม่ โดยย้ายจากโรงเรียนพระปริยัติธรรมเดิมในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไปตั้งที่วัดมหาธาตุ

นอกจากนี้ โรงเรียนของพระยาศรีสุนทรโวหารในกรมทหารมหาดเล็กย้ายมาอยู่ที่หอบิลเสียด ข้างวังสราญรมย์ เรียกว่าโรงเรียนสราญรมย์ โรงเรียนสุนันทาลัย (โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน) ทรงสร้างขึ้นเป็นพระราชอุทิศแด่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ โดยย้ายโรงเรียนนันทาอุทยานเดิม ซึ่งเป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษ มาตั้งที่โรงเรียนสุนันทาลัย

กระทรวงการคลัง

การปรับปรุงภาษีอากร

กรมพระคลังต่าง ๆ แต่เดิมซึ่งมีหน้าที่เกี่ยวกับการจัดแผ่นดินให้เพียงพอจ่ายของรัฐบาล มาในรัชกาลนี้ ทรงเห็นว่าการคลังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย เงินที่รัฐบาลจะ

ได้ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย ซึ่งรัฐบาลจำเป็นจะต้องใช้เงินปรับปรุงประเทศมาก จะดำเนินการคลังแบบเดิมนั้นไม่ได้ จะต้องปรับปรุงแก้ไขเสียใหม่ โดยที่รัฐบาลในสมัยก่อนมีรายได้จาก **กรมพระคลังสินค้า** ซึ่งรัฐบาลแต่งตั้งสำเภอกออกไปค้ากับต่างประเทศ เป็นการค้าขายของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งบางทีก็มอบให้ผู้อื่นทำ ต่อมารายได้ไม่ดี เพราะเจ้าพระยาพระคลังสินค้าไม่เอาใจใส่ และเรือสำเภอาับปางลงบ่อย ๆ ทำให้ขาดทุน ต่อมามีการเก็บภาษีอากร ซึ่งเรียกว่าอากรเก่ากับอากรใหม่ อากรเก่าก็เป็นภาษีสินค้าและภาษีอื่น ๆ อยู่ในกรมพระคลังมหาสมบัติ ส่วนอากรใหม่เป็นภาษีจากหวย ก, ข ซึ่งภาษีอากรเหล่านี้เปิดให้มีผู้ประมูลไปทำ ซึ่งเรียกว่า “เจ้าภาษี” หรือนายอากร เป็นผู้มีอำนาจสิทธิขาดในการเก็บภาษี หรืออากรที่ตนประมูลได้ แต่ผู้เดียว อำนาจและอิทธิพลของผู้เก็บภาษีนี้มีมาก ซึ่งวิธีการเก็บภาษีอากรเช่นนี้ ทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก และไม่ได้รับความเป็นธรรมในการเสียภาษีอากร รัฐบาลเองก็ไม่ได้รับเงินผลประโยชน์เข้าคลังได้เต็มเม็ดเต็มหน่วย เพราะเจ้าภาษีนายอากรเหล่านี้ มักบิดพลิ้วหลีกเลี่ยงส่งเงินไม่ครบตามจำนวน เพราะทางคลังมิได้เร่งรัด ปลอ้ยให้ค้างเงินได้ พวกที่ประมูลจึงประมูลสูงกว่าที่เก็บได้ เพราะไม่ต้องเสียดอกเบี้ยและไม่ต้องส่งเงินครบ แล้วเอาเงินไปลงทุนทางการค้าหมด นอกจากนี้บางกรมก็ยกยอกเงินเอาไปใช้ส่วนตัว ข้าราชการในกรมพระคลังก็เบียดบังเอาผลประโยชน์ใส่ตนเสียโดยมาก ทำให้เงินราชการลดลงแทบทุกปี โดยที่รายจ่ายก็มีมากขึ้น กรมพระคลังต้องเป็นหนี้ปีหนึ่ง ๆ เป็นเงินจำนวนมาก เพราะฉะนั้น พระองค์ท่านจึงต้องปรับปรุงการเก็บภาษีอากรใหม่

การตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์

ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว เพื่อเงินแผ่นดินจะได้มีมากขึ้น พระองค์ท่านจึงโปรดให้รวมกรมพระคลังสินค้าและกรมพระคลังมหาสมบัติเข้าด้วยกัน เป็นหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เมื่อ พ.ศ. 2416 รวมอากรคลังต่าง ๆ รวมไว้ด้วย แต่การเก็บภาษีอากรของกรมอื่น ๆ ยังไม่ได้รวบรวมไว้ หอรัษฎากรพิพัฒน์นี้เป็นสำนักงานกลางสำหรับเก็บเงินผลประโยชน์รายได้ภาษีอากรของแผ่นดิน ซึ่งหอรัษฎากรพิพัฒน์นี้ได้วิวัฒนาการเป็นกระทรวงการคลังในเวลาต่อมา เมื่อตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้น ทำให้แผ่นดินได้รายได้เพิ่มขึ้นมากกว่าแต่ก่อน โดยกวัดขั้นให้เจ้าภาษีนายอากรนำเงินค่าประมูลส่งให้ครบถ้วนไม่ให้ส่งไม่ครบหรือหลีกเลี่ยงอย่างแต่ก่อน หากใครฝ่าฝืนก็มีการลงโทษอย่างเฉียบขาด โดยตราพระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2416

ต่อจากนั้นพระองค์ท่านก็ได้พยายามที่จะเลิกให้มีการประมูลการเก็บภาษีต่อไปอีก เพื่อที่จะให้รัฐบาลเก็บเอง ทรงใช้วิธีลุ่มลุ่มลวยค่อย ๆ เลิกทีละน้อย โดยเหตุที่ว่า เมื่อเร่งรัดให้ส่งเงินภาษีให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยก็ไม่ค่อยมีใครกล้าประมูล และเจ้าภาษีก็ไม่ส่งเงินให้ครบและทำความผิดก็ถูกปลด โดยรัฐบาลทำการเก็บภาษีนั้นเอง ต่อ ๆ มาจำนวนเจ้าภาษีนายอากรก็ลดลงเรื่อย ๆ ต่อมาเมื่อตั้งมณฑลเทศาภิบาลแล้ว ก็ได้ทดลองให้มณฑลเทศาภิบาลจัดเก็บภาษีอากร ซึ่งได้ทดลองเป็นแห่งแรกที่มณฑลปราจีนบุรี⁽¹⁾ และได้ผลดีจึงได้จัดที่มณฑลอื่น ๆ ต่อไป

การปรับปรุงเศรษฐกิจและการเงินของประเทศ

เมื่อจัดการภาษีอากรใหม่ ทำให้ผลประโยชน์ของแผ่นดินเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก การจ่ายเงินเดือนข้าราชการตามตำแหน่งได้ทั่วหน้ากัน นอกจากนี้ยังพระราชทานเบี้ยบำนาญแก่ข้าราชการ เมื่อรับราชการไม่ได้แล้ว

การตั้งงบประมาณแผ่นดิน ตั้งเมื่อ พ.ศ. 2439 โดยแยกเงินส่วนพระองค์และส่วนแผ่นดินออกจากกันโดยเด็ดขาด ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่าเงินแผ่นดินที่ได้เป็นของราษฎร เพราะฉะนั้นก็ต้องใช้เงินของราษฎรให้เป็นประโยชน์กับราษฎรมากที่สุด แม้เงินส่วนพระองค์เองก็ทรงมาจับจ่ายใช้สอยเกี่ยวกับแผ่นดิน จากพระราชหัตถเลขานี้⁽²⁾ ที่พระราชทานแก่พระราชโอรสในการที่เสด็จไปศึกษาต่างประเทศว่า

“เงินที่พ่อได้ หรือที่ลูกได้เพราะพ่อนั้น ก็เพราะพ่ออาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษาบ้านเมืองและราษฎรผู้เป็นเจ้าของทรัพย์นั้นเฉลี่ยเรียรายกันมาให้ เพื่อจะให้เป็นการกำลังที่จะให้หาความสุขคุ้มค่าเหน็ดเหนื่อยที่ต้องรับราชการตำแหน่งอันสูง คือผู้รักษาความสุขของเขาทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรนำมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นเรื่องและไม่มีความ”

ในรัชสมัยของพระองค์จึงมีสิ่งใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมาย โดยที่สิ่งเหล่านี้ได้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนอย่างมหาศาล เช่น การสร้างถนนหนทาง การไปรษณีย์โทรเลข การรถไฟ เหมืองแร่ ฯลฯ นอกจากนี้ยังสนับสนุนให้ตั้งธนาคารขึ้นเป็นครั้งแรก คือ แบงก์สยามกัมมาจล เป็นธนาคารของคณะบุคคลซึ่งเป็นคนไทย

การปรับปรุงเงินตรา ยกเลิกเงินตราแบบเก่า คือ เงินเฟื้อง อัฐ โสฬส เสียใน พ.ศ. 2422 และให้ใช้หน่วยเงินเป็นบาทและสตางค์แทน และตั้งโรงงานผลิตเหรียญขึ้นใหม่ โดยสั่งเครื่องทำเงินตราจากอังกฤษ ทำให้ตลาดการเงินได้รับความสะดวก ต่อมาใน พ.ศ. 2423 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ทำธนบัตรขึ้นใช้เรียกว่า อัฐกระดาษ ในปีต่อมาก็ได้ทรงตราพระราชบัญญัติธนบัตร เป็นการควบคุมเงินตราของประเทศให้มั่นคงกว่าเดิม ทำให้การค้าขายคล่องตัวกว่าแต่ก่อนมากขึ้น ในรัชสมัยของพระองค์ยังได้ออกพระราชบัญญัติมาตราทองคำ ได้วางระเบียบในการแลกเงินไทยกับเงินต่างประเทศให้แน่นอน ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการค้าระหว่างประเทศเป็นอย่างยิ่ง

กระทรวงยุติธรรม

ระบบการศาลในสมัยเดิม

การศาลของเราแต่เดิมแยกย้ายอยู่ตามกรมต่าง ๆ เป็นอันมาก ซึ่งมีอยู่ทั้งในกรุงและหัวเมือง ซึ่งพอจะสรุปศาลต่าง ๆ ของไทยที่เรามีอยู่ดังนี้คือ⁽¹⁾

1. ศาลหลวง อยู่ในกรมมหาดไทยว่าความอุทธรณ์ตั้งในกรุงและหัวเมือง ซึ่งต่อมาความต่าง ๆ คั่งค้าง ก็เลยแยกออกไปอีกหลายศาลไม่เฉพาะแต่ศาลอุทธรณ์อย่างเดียว
2. ศาลอาญา อยู่ในกรมกลาโหม รับเรื่องราวอุทธรณ์
3. ศาลอาญาจักร อยู่ในกรมมหาดไทย ชำระความทั่ว ๆ ไป
4. ศาลนครบาล เร่งชำระคดีโจรผู้ร้าย
5. ศาลกรมวัง ชำระได้ทั้งความแพ่ง อาญา และนครบาล ยกเสียแต่ความที่ถึงตาย จำเลยเป็นคนในกรมวังทั้งนั้น
6. ศาลแพ่งกลาง
7. ศาลแพ่งเกษม อยู่ในกรมลูกขุน รับเรื่องอุทธรณ์
8. ศาลมรดก
9. ศาลกรมท่ากลาง ชำระความคนต่างประเทศกับคนไทย ซึ่งต่อมาแยกออกเป็นกรมท่าซ้าย ว่าความแขกต่อแขก และกรมท่าขวาว่าความจีนต่อจีน

10. ศาลคลังมหาสมบัติ ว่าความที่เกี่ยวข้องกับพระราชทรัพย์ทั่วไป ต่อมาว่าความ เฉพาะภาษีอากร ขึ้นอยู่ในกรมพระคลังมหาสมบัติ

12. ศาลกระทรวงธรรมการ

13. ศาลสัสดี

14. ศาลกระทรวงแพทยา

นอกจากศาล14 กระทรวงนี้แล้วยังมีศาลอื่นอีกเพิ่มเติมขึ้นตามความจำเป็นและ เมื่อเกิดคดีขึ้นในหน้าที่ราชการกรมใด ก็ให้ศาลกรมนั้นพิจารณา ย่อมเห็นได้ว่า ในสมัยรัชกาล ที่ 5 ก่อนตั้งกระทรวงยุติธรรม กรมที่เป็นศาลนั้นมีอำนาจทั้งตุลาการและตุลาการรวมกัน และการที่มีศาลแยกย้ายกระจัดกระจายอยู่เป็นจำนวนมากนี้ ก็อาจเป็นเพราะความสะดวก ของประชาชนที่ขึ้นสังกัดอยู่ในกรมต่าง ๆ รวมทั้งการคมนาคมในสมัยนั้นยังไม่สะดวก

ส่วนศาลในหัวเมือง⁽¹⁾ ศาลในหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นอยู่กับกรมมหาดไทย ฝ่ายใต้ ขึ้นอยู่ในกรมกลาโหม และศาลหัวเมืองที่ขึ้นอยู่ในกรมท่าก็มีอีก ศาลนครบาลในกรุงเทพฯ ขึ้นอยู่ในกรมเมือง

ศาลในหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ชำระได้ทั้งความแพ่งและความอาญา แต่ศาลที่ขึ้น ในกรมเมืองที่เรียกว่า ศาลกรมพระนครบาลนั้น ได้ว่าแต่ความอาญาอย่างเดียว ส่วนความ แพ่งนั้นมีศาลแพ่งกลางและศาลแพ่งเกษมเป็นผู้ชำระ ศาลในกรมมหาดไทย กรมกลาโหม และกรมท่าที่อยู่ในพระนคร ทำหน้าที่ติดต่อกับศาลหัวเมืองด้วย โดยรับความหัวเมืองที่ ส่งเข้ามา

การพิจารณาและตัดสินคดีความ แบ่งเป็นหลายหน้าที่ หลายกรม มี กรมรับฟ้อง ลูกขุน ผู้ปรับ และขุนศาลตุลาการ สำหรับศาลนครบาล ศาลแพ่งกลาง ศาลแพ่งเกษม ศาลมหาดไทย ศาลกลาโหมและศาลกรมท่าเป็นศาลที่มีตุลาการเป็นผู้ชำระความ ส่วนการ รับฟ้องเป็นหน้าที่ของอีกกรมหนึ่ง คือ กรมรับฟ้อง เมื่อกรมรับฟ้องได้รับคำฟ้องแล้ว ก็ นำฟ้องนั้นขึ้นเสนอต่อลูกขุน เมื่อลูกขุนตรวจคำฟ้องแล้ว กรมรับฟ้องจึงจะจ่ายฟ้องนั้น ไปยังศาลต่าง ๆ แล้วแต่คดีเรื่องนั้นจะตกอยู่ในอำนาจของศาลใด แล้วศาลนั้น ๆ ก็จะชำระ ความเรื่องที่ส่งมา ส่วนคดีอาญาฐานโจรกรรม ศาลต่าง ๆ อาจเอามาชำระความได้โดยไม่ต้อง มีโจทก์กล่าวหา โดยศาลนั้นเป็นโจทก์เสียเอง เป็นการใช้อำนาจในการปราบปรามโจรผู้ร้าย

ต่อมาเมื่อศาลทั้งหลายชำระความเสร็จแล้ว ต้องส่งสำนวนไปยังลูกขุน ให้ชี้ขาดว่าผู้ใดผิด ผู้ใดถูก แล้วส่งสำนวนไปให้ผู้ปรับ ให้วางบทปรับโทษต่อไป บางทีกระทรวงทั้งหลายที่มีนายเป็นคนสำคัญและมีอิทธิพลก็ข้ามไปไม่ปรับ

จะเห็นได้ว่า การชำระคดีความในสมัยก่อนแบ่งหน้าที่กันหลายฝ่าย ซึ่งดูตามรูปแบบแล้ว น่าจะได้รับความยุติธรรมดี และชำระความได้รวดเร็ว แต่ในการปฏิบัติกลับไม่เป็นเช่นนั้นเช่น ในกรณี โจทก์ หรือจำเลยเป็นผู้มีอำนาจ ลูกขุนผู้ปรับไม่ปรับ การตัดสินคดีคำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้ตัดสินที่ควรจะได้ เพราะพวกข้าราชการตุลาการ ไม่มีเงินเดือนรายได้น้อยกว่ากรมอื่น การหาเลี้ยงชีพก็มาจากคดีความ ราษฎรจึงไม่ได้รับความยุติธรรมเท่าที่ควร คดีบางเรื่องผู้พิจารณาคดีไม่สนใจ ปล่อยปละละเลย คดีความจึงล่าช้า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ. 2434 ทรงอธิบายไว้ในประกาศนั้นว่า

“ทุกวันนี้ คดีราษฎรซึ่งเกี่ยวข้องซึ่งกันและกันอยู่ตามโรงศาลต่าง ๆ ทั้งปวงมีมากขึ้นทุกวัน เพราะอาศัยราษฎรพลเมือง มีการค้าขายเกี่ยวข้องพัวพันถึงกันยิ่งขึ้น ประการหนึ่งศาลที่จะพิจารณาคดีของราษฎรนั้นก็แยกย้ายกันอยู่หลายกระทรวง ทั้งผู้พิจารณาและพิพากษาก็อยู่ในที่ต่างกัน ผู้พิพากษาจะบังคับความชี้ขาดปรับปรับตัดสิน ก็อาศัยแต่ถ้อยคำสำนวนนี้ในกระดาษสมุด ไม่ได้เห็นด้วยจักษุในการพิจารณาเลย จึงเป็นช่องอุปายทางทุจริตของตุลาการและคู่ความแฉแต่อย่างต่ำก็เป็นการชักประวิงให้ความช้าไปได้ต่าง ๆ คดีของราษฎรจึงได้ค้างคั่งทับถมอยู่ตามกระทรวง โรงศาลนั้น ๆ มากขึ้นทุกที กว่าที่จะแล้วได้แต่ละเรื่องก็ช้านาน เป็นการเสียเวลาทำมาหากินของราษฎร ได้รับความลำบากในเรื่องนี้เป็นอันมาก”

การปรับปรุงแก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรม

ก. ศาลในกรุง เมื่อได้ตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้นแล้ว ก็ได้รวมศาลต่าง ๆ มาขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรมทั้งหมด และจัดแบ่งศาลออกเสียบ้าง คงเหลือเพียง 7 ศาล คือ

1. ศาลฎีกา หรือศาลหลวง ให้เรียกว่า ศาลอุทธรณ์คดีหลวง
2. ศาลอุทธรณ์มหาดไทย เรียกว่า ศาลอุทธรณ์คดีราษฎร
3. ศาลนครบาล รวมกับศาลอาญานอก ให้เรียกว่า ศาลพระราชอาญา

4. ศาลแพ่งเกษม ศาลกรมวัง ศาลกรมนา ให้รวมเรียกว่า ศาลแพ่งเกษม

5. ศาลแพ่งกลาง ศาลกรมท่ากลาง ศาลกรมท่าซ้าย และกรมท่าขวา ศาล
ธรรมการ และศาลราชตระกูลรวมกันให้เรียกว่า ศาลแพ่งกลาง

6. ศาลสรรพากร ศาลมรดก เรียกว่า ศาลสรรพากร

7. ศาลต่างประเทศ

นอกจากนี้ก็ตั้งกรมรับฟ้องขึ้นในกระทรวงยุติธรรม สำหรับรับฟ้องเรื่องราวต่าง ๆ และส่งไปยังศาลทั้ง 7 ศาลนั้น ส่วนฎีกาของราษฎรที่กล่าวโทษเจ้ากระทรวง หรือเสนาบดี ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์จะพิจารณาเอง หรือให้องคมนตรีพิจารณา โดยไม่ขึ้นอยู่กับกระทรวงยุติธรรม

พ.ศ. 2435 ได้ยกเลิกศาลคดีหลวงโดยเอาความที่ค้างชำระไปรวมอยู่ในศาล
ยุติธรรมคดีราษฎร และถ้าฝ่ายใดจะอุทธรณ์คำพิพากษาศาลนี้ ก็ให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาได้

ส่วนศาลราชทัณฑ์พิเศษที่ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2435 สำหรับช่วยศาลอาญา ก็ได้
ยุบเสียใน พ.ศ. 2439 ต่อมายุบศาลแพ่งกลางและศาลแพ่งเกษมให้เรียกว่า ศาลแพ่ง

กรมรับฟ้องได้ยุบ พ.ศ. 2435 ให้ราษฎรไปยื่นฟ้องร้องต่อศาลโดยตรง โดย
แต่งตั้งจำศาล ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า ยกกระบัตรศาล เป็นเจ้าพนักงานรับฟ้องประจำทุกศาล

นอกจากนี้ในวันที่ 31 มีนาคม พ.ศ. 2435 ทรงโปรดให้ตั้งศาลไปริสมา ขึ้นสำหรับ
ทำหน้าที่เปรียบเทียบคดีความวิวาทของราษฎรที่เกิดขึ้นในท้องที่ และเป็นคดีที่มีโทษขนาด
เบา โดยยุบศาลนครบาลเสีย ให้กรมพระนครบาลทำหน้าที่ปราบปรามโจรผู้ร้ายแต่อย่างเดียว
ให้ศาลไปริสมาทำหน้าที่นี้แทน โดยสังกัดอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ต่อมาศาลไปริสมานี้เป็น
ศาลแขวงในสมัยปัจจุบัน

ข. ศาลหัวเมือง สำหรับศาลหัวเมืองนี้ ตอนแรกยังไม่ได้เข้าร่วมกับกระทรวง
ยุติธรรม ยังคงแยกอยู่ตามกระทรวงและกรมต่าง ๆ ตามเดิม เมื่อการจัดศาลในกรุงเป็น
ระเบียบเรียบร้อยแล้ว จึงได้เริ่มจัดการเกี่ยวกับศาลหัวเมืองให้เข้ามาสังกัดอยู่ในกระทรวง
ยุติธรรมเช่นเดียวกับศาลกรุงเทพฯ

ใน พ.ศ. 2439 ได้มีการตราพระราชบัญญัติตั้งข้าหลวงพิเศษ สำหรับจัดการ

แก้ไขธรรมเนียมศาลยุติธรรมหัวเมือง ให้อำนาจข้าหลวงพิเศษ ซึ่งมีพระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์) พระเจ้าลูกยาเธอเป็นประธาน ตรวจตราการทำงานของศาลหัวเมืองและแก้ไขกิจการของศาลหัวเมืองให้เป็นไปถูกต้องตามพระธรรมนูญศาลหัวเมืองสรุปแล้วข้าหลวงชุดนี้มีหน้าที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1. จัดการตั้งศาลยุติธรรมสำหรับพิจารณาคดีขึ้นตามหัวเมือง

2. ชำระสะสางคดีความที่ค้างอยู่ในศาลตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป ผลงานของข้าหลวงพิเศษชุดนี้ คือ ตั้งศาลมณฑลกรุงเก่าเป็นศาลแรก เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2440 และได้ตั้งศาลขึ้นในมณฑลอื่น ๆ อีก เช่น ศาลมณฑลปราจีนบุรี ศาลเมืองสระบุรี ศาลมณฑลภูเก็ต ศาลมณฑลนครสวรรค์ ศาลมณฑลนครชัยศรี ศาลมณฑลนครศรีธรรมราช ฯลฯ

เมื่อข้าหลวงพิเศษได้จัดการศาลหัวเมืองสำเร็จทั่วพระราชอาณาจักร ตำแหน่งข้าหลวงพิเศษนี้จึงได้ยกเลิกไป เมื่อ พ.ศ. 2458 แล้วตั้งข้าหลวงพิเศษศาลยุติธรรมขึ้นมาแทน โดยมีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีทั้งความแพ่งและความอาญา ตลอดจนตรวจตราระเบียบราชการศาลและให้คำแนะนำควบคุมผู้พิพากษาศาลการได้ทุกหัวเมือง

ต่อมาได้มีพระธรรมนูญศาลยุติธรรม พ.ศ. 2451 ปัญญัติขึ้นโดยแบ่งแยกศาลออกเป็น 3 แผนกด้วยกันคือ

1. ศาลฎีกา รับผิดชอบต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
2. ศาลสถิตยุติธรรมกรุงเทพ
3. ศาลหัวเมือง

ศาลทั้งสองแผนกหลังนี้อยู่ในกระทรวงยุติธรรม

การชำระกฎหมายและสร้างประมวลกฎหมาย

การดำเนินการชำระกฎหมายและสร้างประมวลกฎหมายนี้ ได้ว่าจ้างชาวต่างประเทศผู้เชี่ยวชาญในด้านกฎหมายมาเป็นที่ปรึกษากฎหมายหลายคน เช่น เจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกูล (ดร.โรลิ่งค์ ยุกมินส์) ชาวเบลเยียม นอกจากนี้ก็ได้โปรดให้ตั้งกองร่างกฎหมายขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2440 สำหรับชำระตรวจสอบบรรดาพระราชกำหนดกฎหมายทั้งเก่าและใหม่ เพื่อที่เราจะได้มีตัวบทกฎหมายที่ทันสมัยแบบอารยประเทศ นอกจากนี้ยังตั้งคณะกรรมการในกองร่างกฎหมายสำหรับสร้างประมวลกฎหมายต่าง ๆ ความสามารถ

ของคณะกรรมการชุดนี้ก็คือ ได้ให้กำเนิดกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 เมื่อ พ.ศ. 2451 ซึ่งเป็นประมวลกฎหมายลักษณะอาญาฉบับแรกของไทย ต่อมาก็ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นอีกชุดหนึ่ง สำหรับทำหน้าที่ชำระกฎหมายส่วนแพ่ง เพื่อทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา ประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และพระธรรมนูญศาลยุติธรรม

ตั้งโรงเรียนกฎหมายครั้งแรก พ.ศ. 2440 โปรดให้ตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นผู้อำนวยการ ซึ่งพระองค์ท่านสำเร็จวิชากฎหมายจากมหาวิทยาลัยออกฟอร์ด ประเทศอังกฤษ พระองค์ท่านได้ช่วยสมเด็จพระราชบิดาปฏิรูปการศาลของประเทศ ตลอดจนชักจูงให้คนนิยมศึกษาวิชากฎหมาย

เลิกวิธีการลงโทษแบบจารีตนครบาล เลิกวิธีลงโทษอย่างทารุณป่าเถื่อนแบบในสมัยก่อน ๆ เสีย เช่น ตอกเล็บ บีบขมับ ดำน้ำ ลุยไฟ การทวนด้วยหวาย ด้วยหนัง ฯลฯ มาใช้วิธีการลงโทษแบบตะวันตก

การเลิกทาส

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าการ มีทาสนั้นเป็นสิ่งที่ถ่วงความเจริญของประเทศในขณะที่ประเทศกำลังปรับปรุง ทรงมีความปรารถนาที่จะให้ประชาชนมีความเสมอภาคกัน ในด้านความเป็นอยู่ตลอดจนการครองชีพ ให้ประชาชนมีอิสระในการทำมาหากิน เพื่อเป็นกำลังส่งเสริมเศรษฐกิจของประชาชนและประเทศชาติต่อไป เพราะฉะนั้นการที่จะปล่อยให้ราษฎรที่มั่งคั่งสมบูรณ์กดขี่ราษฎรที่ยากจน ตลอดจนบุตรหลานที่เกิดมาก็ไม่พ้นการกดขี่เป็นสิ่งที่ขัดต่อนโยบายการปรับปรุงประเทศของพระองค์ และจะทำให้ต่างประเทศดูถูกเมืองไทยว่าเป็นเมืองป่าเถื่อน แต่การที่จะเลิกทีเดียวก็ไม่ใช่ง่ายต้องค่อยเป็นค่อยไป เพราะระบบทาสของเราผิดกับยุโรปและอเมริกาที่ทาสต้องผูกพันกับนายเงินมาก ทั้งนายเงินและทาสต้องอาศัยซึ่งกันและกัน นายเงินต้องอาศัยทาสให้ช่วยกิจการงาน ใช้สอยส่วนตัวต่าง ๆ ทาสก็ต้องขอความคุ้มครองจากนาย มีที่ทำมาหากิน มีที่อยู่โดยไม่ต้องเดือดร้อน ซึ่งพวกนายเงินเหล่านี้ก็มี ขุนนาง พ่อค้า คหบดี ถ้าเลิกทาสเสีย พวกนายเงินเหล่านี้ก็จะเดือดร้อนเพราะขาดคนใช้สอย คนช่วยงาน พวกทาสเองก็เช่นกัน ก็จะเดือดร้อนเพราะไม่รู้ว่าจะไปทำมาหากินอะไร และถ้าพระองค์จะประกาศให้เลิกทาสหลุดจากความเป็นทาสเลยนั้นก็ยังทำไม่ได้ เพราะพวกนายเงินคงจะไม่ยินยอมให้ทาสผู้เป็นแม่ไปเลี้ยงลูก ต้องเอาแม่ไปใช้สอยมากขึ้น และปล่อยให้ลูกเพราะเห็นว่าลูกทาส

ไม่มีประโยชน์ต่อตน ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีพระบรมราชโองการที่จะแก้ไขอุปสรรคต่าง ๆ ให้การเลิกทาสเป็นไปอย่างเรียบร้อยที่สุด ไม่ให้เกิดความวุ่นวายเหมือนปฏิวัติฝรั่งเศสและเกิดสงครามกลางเมืองเช่น อเมริกา

ระบบทาสของไทยแต่เดิมมา

ก่อนที่จะพูดถึงการเลิกทาสอย่างไร เราต้องเข้าใจระบบทาสของไทยแต่เดิมก่อน ตามข้อสันนิษฐานต่าง ๆ ของนักประวัติศาสตร์ ได้บอกว่า “⁽¹⁾ ลักษณะการมีทาสมิใช่ลักษณะดั้งเดิมของไทย หากแต่เป็นประเพณีที่ได้รับมาจากขอม และคนไทยที่รับเอาประเพณีดังกล่าวนี้ไว้ก่อนก็ได้แก่คนไทยฝ่ายใต้ คือฝ่ายกรุงศรีอยุธยา” ซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานว่าในสมัยสุโขทัยมีทาส ในสมัยกรุงศรีอยุธยารับเอาวัฒนธรรมของขอมทางด้านต่าง ๆ เข้าไปมาก เช่น การปกครองกษัตริย์ ก็เป็นสมมุติเทวราช มีใช้การปกครองแบบ “พ่อ” กับ “ลูก” เช่นในสมัยสุโขทัย ประชาชนในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นข้าได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท อันเป็นเครื่องอำนวยให้การมีทาสแพร่หลายและวางรากฐานยึดแน่นมั่นคงขึ้น โดยที่สภาพทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไปเป็นแบบขอม คือการปกครองแบบ “เจ้ากับข้า” บรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่ไกลออกไปจากพระนครเป็นตัวแทนต่างพระเนตรพระกรรณ มีอำนาจสิทธิ์ขาดที่ได้รับจากเมืองหลวง ก็มีข้าทาสบริวาร ทำให้ระบบทาสแพร่หลายไกลออกไปเรื่อย ๆ

ในทางเศรษฐกิจ ประเทศไทยเป็นสังคมแบบกสิกรรม ต้องใช้แรงคนในการทำไร่ ไร่นา ซึ่งพวกที่มีที่ดินมาก ๆ ก็คือพวกขุนนาง และพวกเจ้า พวกนี้ก็จำเป็นต้องมีคนไว้ใช้สอย สำหรับช่วยลงแรงในการเพาะปลูก ซึ่งยังมีทาสมากเท่าไร ผลประโยชน์ที่ตนได้ก็จะยิ่งมีมากขึ้น

ส่วนสภาพทางสังคมของไทย ประชาชนส่วนใหญ่ขาดการศึกษาและมักชอบมีผู้คุ้มครอง เพื่อความปลอดภัยในชีวิต และการทำมาหากิน ในสมัยอยุธยาตนเองเกิดมีการพนันต่าง ๆ เช่น หวย ตัวโป ประชาชนที่มีเวลาว่างก็มักมาลุ่มหลงการพนัน เมื่อหมดตัวเข้าก็ขายตัวเป็นทาส

เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า สภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของเรา เอื้ออำนวยการมีทาสอย่างไร

---

(1) การเลิกทาสในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของวิชัย เสวะมาตย์

ลักษณะของทาส

ทาสต่าง ๆ ที่เคยมีในประเทศไทย มี 7 พวกคือ

1. ทาสสินไถ่
2. ลูกทาสได้มาเกิดในเรือนเบี้ย
3. ทาสได้มาแต่บิดามารดา
4. ทาสท่านให้
5. ทาสอันได้ด้วยช่วยกังวลทุกข์ร้อน
6. ทาสได้เลี้ยงมาเมื่อการทุกข์ภัย
7. ทาสไปรบศึกมาได้เป็นเชลย

ท่านทั้ง 7 พวกนี้ ถ้ามีเงินมาไถ่ค่าตัวได้ก็จะหลุดพ้นจากความเป็นทาส แต่ลูกทาสต้องเป็นทาสที่มีค่าตัวตั้งแต่เกิดไปจนตาย แต่ถ้ามีผู้มาไถ่ก็จะหลุดพ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างนายกับทาสและทาสกับนาย

ซึ่งในกฎหมายลักษณะทาสได้กล่าวถึงสิทธิของนายดังนี้คือ

1. นายมีสิทธิจะลงโทษทัณฑ์จำไซ้ ตรวน ขี้อคา ทวนด้วยลวดหนังหรือทำทารุณกรรมต่าง ๆ แก่ทาสของตนได้ถึงบาดเจ็บสาหัส หรือแม้แต่ตาบอดก็ทำได้ แต่อย่าให้ถึงล้มตาย
2. นายมีอำนาจสั่งทาสของตนไปรับโทษคดีใด ๆ แทนตน บุตร ภรรยา ญาติพี่น้องพ้องพันธุ์ของนายเงินได้
3. นายมีอำนาจสั่งให้ทาสไปราชการแทนตนได้ แม้วาราชการนั้นจะถึงตายก็ตาม
4. ทาสที่รักษาคุณแลทรัพย์สินของใด ๆ ถ้าทรัพย์สินนั้นแตกหักหาย ทาสต้องชี้ราคาแก่นายจนเต็ม
5. นายขับทาสหนีได้ ขายก็ได้ เมื่อตนไม่สามารถเลี้ยง

6. ทาสลูกหนี้หลบไปแห่งใด ๆ เมื่อเจ้าเบี้ยนนายเงินได้เสียค่าบำเหน็จค่าจ้างแก่ผู้ได้มานั้นเท่าใด เจ้าทาสมีสิทธิคิดเอาแก่ทาสลูกหนี้จนเต็ม

7. ทาสกล่าวหาว่า นายเงินเป็นโจรปล้นทรัพย์ หรือฉ้อราษฎ์บังหลวง หรือกล่าวหาว่าเป็นกบฏ ประทุษร้ายประการใด ๆ ก็ดี ถ้าพิจารณาได้ว่าไม่เป็นความจริงให้เอาทาสขึ้นขาทยัง เอาเฉลยปะหน้าประจาน แล้วลงโทษทวนตัดปากแล้วให้ขายมันเสีย

ส่วนทาสเมื่อจะเป็นอิสระได้นั้น จะต้องเป็นไปตามข้อกำหนดดังนี้คือ

1. ถ้านายเงินโปรดให้ทาสบวชเป็นภิกษุหรือสามเณร หรือนางชี ก็ถือว่าหลุดพ้นจากความเป็นทาส แม้ภายหลังได้ลาสิกขาบท ก็จะไม่เอาคืนมาเป็นทาสของตนมิได้

2. นายเงินใช้ทาสไปทำการณรงค์สงครามแล้วถูกจับเป็นเชลย ต่อมารอดคืนมาได้ ผู้นั้นหลุดพ้นจากความเป็นทาส

3. ถ้าทาสฟ้องนายว่าเป็นกบฏ แลสอบสวนได้ความเป็นจริง ให้มันพ้นจากความเป็นทาส

4. นายเงิน พ่อของนายเงิน หรือพี่น้องลูกหลานของนายเงินเอาทาสเป็นภรรยาให้ทาสนั้นเป็นไท และลูกที่เกิดมาก็ให้เป็นไทด้วย

5. ทาสนั้นตาย ถ้าตายด้วยทำกิจใด ๆ แก่นายเงิน นายเงินจะเรียกเงินคืนจากผู้ขายมิได้ แต่ถ้าตายด้วยเหตุอื่น นายเงินจะเรียกเอาเงินคืนจากผู้ขายได้บ้าง

6. การไถ่ อาจเป็นผู้ขายมาไถ่ หรือไถ่ตัวเอง หรือบุคคลใด ๆ ก็ได้มาไถ่ให้เป็นอิสระ

จะเห็นได้ว่า นายเงินต้องอาศัยทาสในการต่าง ๆ แม้จะตายแทนก็ได้ ส่วนทาสนั้นกว่าจะหลุดพ้นจากความเป็นทาสก็ยากลำบากมาก นายมีสิทธิทำอย่างไรกับทาสก็ได้ เหมือนกับทาสมิได้เป็นมนุษย์ การครองชีพของนายต้องขึ้นกับทาสทุกอย่าง ให้ทาสทำให้ การจะเลิกทาสนั้นมีใช่เป็นสิ่งที่จะกระทำได้ง่าย ๆ พระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีขุนนางเป็นผู้สนับสนุน อันเป็นเครื่องค้ำจุนฐานะของพระมหากษัตริย์ แม้จะเป็นกษัตริย์ในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ตาม การจะเลิกทาสเสีย พวกนายเงินย่อมไม่พอใจ ฐานะของกษัตริย์ก็จะคลอนแคลน

มูลเหตุในการเลิกทาส

อิทธิพลภายนอกที่จูงใจให้พระองค์ท่านในการเลิกทาสก็มีหลายอย่างคือ

1. ไทยเรารับเอาวัฒนธรรมตะวันตกมากขึ้นได้เห็นว่า ชาวตะวันตกยอมรับสิทธิของประชาชนมากกว่าของเรา และประเทศยุโรปก็เลิกทาสกันไปแล้วเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งการเลิกทาสของอเมริกาเป็นผลสำเร็จ ทำให้พระองค์ริเริ่มนำมาใช้กับประเทศของเราบ้าง

2. การติดต่อกับต่างประเทศ ซึ่งมีคนต่างชาติมาอยู่ในไทยมากขึ้น และพวกนี้ไม่ยอมให้คนในบังคับของตนถูกซื้อขายเป็นทาส

3. การเสด็จประพาสต่างประเทศของพระองค์ได้เห็นความเจริญของบ้านเมืองต่าง ๆ ตลอดจนหลักการปกครองของตะวันตก ความไม่เลื่อมล้ำต่ำสูงกันระหว่างผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง โดยที่ประชาชนมีสิทธิและเสรีภาพที่รัฐบาลได้รับรอง ทำให้ประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นเจริญขึ้นมาได้

4. ชาวต่างชาติดูถูกไทยว่าเป็นเมืองป่าเถื่อนในการมีทาสและใช้ทาสอย่างทารุณทางด้านนโยบายต่างประเทศ พระองค์ต้องการให้ต่างประเทศติดต่อกับเราในฐานะประเทศเสมอกัน การที่จะให้เขายอมรับเราได้นั้น เราก็จะต้องปฏิรูปตนเองให้เหมือนเขา

5. การมีทาสขัดต่อระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่ ที่ใช้คนงานด้วยการตอบแทนเป็นค่าจ้างแรงงาน ทำให้กระแสเงินในประเทศหมุนเวียนมากขึ้น ผลผลิตของประเทศเพิ่มขึ้น และรายได้ของรัฐบาลที่จะใช้ทำนุบำรุงประเทศย่อมดีขึ้น การมีทาสทำให้เศรษฐกิจของประเทศไม่ก้าวหน้า การค้า การเงินไม่หมุนเวียน ทาสเปรียบเสมือนคนงานที่ไร้ฝีมือ ไม่ได้ร่ำเรียนวิชาอะไร เมื่อนายไม่ใช้งานก็นั่ง ๆ นอนพอมายู่เฉย ๆ ก็เล่นการพนัน ภาษีอากรที่เก็บอยู่ในขณะนั้นก็ยังไม่พอเพราะประชาชนอยู่ในลักษณะความเป็นทาสเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหากทาสนี้เสียภาษีในอัตราต่ำ⁽¹⁾ รายได้ของประเทศจึงไม่ได้เท่าที่ควรจะได้

สาเหตุอื่น ๆ นอกจากนี้ ก็มีการขัดแย้งกันระหว่างนายกับทาสมากขึ้น ทาสหลบหนีนายมากขึ้น บางทีก็หาเหตุทะเลาะวิวาทกัน ต่อสู้พวกนายเงินต่าง ๆ เนื่องจากความกดดันที่ทาสได้รับมีมากขึ้น เกิดความวุ่นวายต่าง ๆ ซึ่งสาเหตุต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้พระองค์ต้อง

---

1. ผู้เป็นทาสเสียภาษี 6 สลึง ผู้เป็นไทเสียภาษี 6 บาท

จัดการเลิกทาส ซึ่งมีใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ในเวลารวดเร็ว ต้องอาศัยเวลาค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งถ้าพระองค์เลิกอย่างทันที ก็อาจจะเกิดการสงครามกลางเมืองเช่นอเมริกาก็เป็นได้

การดำเนินการเลิกทาส

ได้มีพระบรมราชโองการให้ตราพระราชบัญญัติเกษียณอายุลูกทาสลูกไทยไว้ใน พ.ศ. 2417 ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ลูกทาสชายหญิงที่เกิดในปีที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ คือ พ.ศ. 2411 จะมีอัตราค่าตัวใหม่ตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัตินี้ จนอายุถึง 21 ปี ก็หมดความเป็นทาสไม่ว่า จะสังกัดอยู่กับนายคนใดก็ตาม คือ พ.ศ. 2432 ก็จะมีผู้ที่เป็นไทแก่ตัวเรื่อยไปทุกปี คือคนที่เกิดปี 2412 ก็หมดความเป็นทาส พ.ศ. 2432 ต่อไป ส่วนผู้ที่เกิดก่อนปีที่พระองค์ครองราชย์ก็ยังคงเป็นทาสอยู่ตามแบบเดิมจนกว่าจะมีเงินมาไถ่ตัว ทาสที่เป็นไทแก่ตัวนี้จะขายตัวหรือนายเงินจะซื้ออีกไม่ได้ ได้วางบทลงโทษไว้ในพระราชบัญญัตินี้แล้ว

และเมื่อคราวเฉลิมพระชนมพรรษา พ.ศ. 2420 พระองค์ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ในการที่ขณมายุครบ 2 รอบ ทรงบริจาคเท่ากับวันในพระชนมพรรษา 24 ปี เสมอวันละ 1 บาท เป็นเงิน 8767 บาท พระราชทานไถ่ทาสซึ่งอยู่กับนายเงินคนเดียวตลอดมาครบ 25 ปี และลูกทาสของทาสนั้นด้วย นอกจากนี้ยังพระราชทานไถ่เงิน ตลอดจนเครื่องมือที่ใช้ในการทำมาหากิน

ทางหัวเมือง ได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ร.ศ. 119 โดยประกาศว่าให้ลดค่าตัวทาสเชลยทั้งปวงในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) เป็นอัตราเดียวกันหมด และเมื่ออายุครบ 60 ปีแล้ว ก็ให้พ้นค่าตัวเป็นไท ทาสสินไถ่ก็เช่นกัน ส่วนในมณฑลบูรพา ใน พ.ศ. 2447 ก็ได้ทรงมีประกาศลดค่าตัวทาสในมณฑลบูรพา โดยให้นายเงินลดค่าตัวทาสลงไปเดือนละ 4 บาท เรื่อยไปจนหมดค่าตัว ซึ่งทาสที่เป็นไทแก่ตัวแล้ว จะขายตัวเป็นทาสอีกไม่ได้

ในที่สุด ใน พ.ศ. 2448 พระองค์ท่านก็ได้ให้พระราชบัญญัติทาสรัตนโกสินศก 124 ขึ้นใช้บังคับทั่วพระราชอาณาจักร มีสาระสำคัญดังนี้คือ

1. ให้บรรดาลูกทาสได้หลุดพ้นเป็นไทหมด มิให้มีพิกัดเกษียณอายุอีกต่อไป

2. ส่วนผู้ที่เป็นทาสอยู่แล้วนั้น ให้ลดค่าตัวลงเหลือเดือนละ 4 บาทจนกว่าจะหมด หากมีการโยกย้ายเปลี่ยนนาย ก็มีให้เพิ่มค่าตัวขึ้นอีก

3. ห้ามการซื้อขายทาสอีกต่อไป ผู้ฝ่าฝืนมีโทษทางอาญา เป็นการจำกัดมิให้เกิดทาสรุ่นใหม่อีกต่อไป และเมื่อได้ประกาศประมวลกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 แล้ว ก็ได้มีบทกำหนดไว้สำหรับผู้ที่ซื้อขายทาส ด้วยนโยบายของพระองค์ท่านดังกล่าวมาแล้วนี้ ทำให้ระบบทาสหมดไปจากเมืองไทยโดยสิ้นเชิง

การทำนุบำรุงประเทศทางด้านอื่น ๆ ซึ่งจะกล่าวแต่เพียงย่อ ๆ ดังนี้คือ

ศาสนา

ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์ได้เจริญรอยตามสมเด็จพระราชบิดารวมทั้งดำเนินงานที่รัชกาลที่ 4 ได้ทรงดำเนินค้างมาต่อให้เสร็จ ซึ่งพระองค์ท่านได้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาทุกวิถีทาง เพื่อปลูกฝังให้ราษฎรเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยที่พระองค์ท่านบำรุงพระสงฆ์ทั้งธรรมยุติกนิกาย และมหานิกายเสมอกัน

ต่อมาใน พ.ศ. 2445 โปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ทำให้การจัดสังฆมณฑลเป็นไปอย่างเรียบร้อยทุกจังหวัด ทั้งยังได้วางระเบียบการเก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของอาราม โดยตั้งกรมกัลปนาตุแลศาสนสมบัติ เก็บรักษาเงินผลประโยชน์ของพระพุทธศาสนากับรักษาผลประโยชน์ของวัดร้างต่าง ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วเรื่องการศึกษาว่า พระองค์ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุสามเณรได้ศึกษาเล่าเรียน และมีการสอบไล่พระธรรมเป็นประจำทุกปี อันเป็นสถาบันคณะสงฆ์แห่งแรกของไทย ยังดำเนินการอยู่จนทุกวันนี้ คือ มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ปัจจุบันอยู่ที่วัดมหาธาตุ และมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ริเริ่มขึ้น ณ วัดบวร

นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2431 ทรงมีพระราชศรัทธาอาราธนาพระราชาคณะให้ช่วยกันชำระคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษามคธ ซึ่งเดิมสร้างเป็นคัมภีร์ใบลานหนังสือขอมให้เป็นหนังสือไทย พิมพ์เป็นเล่ม ชุดละ 39 เล่ม พิมพ์ถึงจำนวน 1,000 ชุด สิ้นพระราชทรัพย์เป็นอันมาก แจกจ่ายไปตามอารามต่าง ๆ ทั่วประเทศ และยังได้จัดส่งไปยังต่างประเทศอีกด้วย ทำให้พระไตรปิฎกแพร่หลายกว้างขวางออกไป และบรรพชาพระสงฆ์ก็ได้อาศัยพระไตรปิฎกฉบับนี้เล่าเรียนมาจนถึงปัจจุบัน

การสร้างวัด

วัดที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้ ก็มีวัดราชบพิธ วัดเบญจมบพิตร วัดเทพศิรินทร์ วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ รวมทั้งปฏิสังขรณ์พระอารามเก่า ๆ ทรงสั่งกระเบื้องทองจากต่างประเทศมาประดับพระศรีรัตนเจดีย์ ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และประดับพระปฐมเจดีย์ด้วยกระเบื้องเคลือบทั้งองค์ นอกจากนี้ เมื่อคราวเสด็จประพาสอินเดียครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2414 ก็ได้นำพระศรีมหาโพธิมาปลูกที่วัดเบญจมบพิตร และคราวเสด็จครั้งที่ 2 ก็ได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้บนสถูปวัดสระเกศฯ

อุปถัมภ์ศาสนาอื่น ๆ

ทางด้านศาสนาอื่น ๆ พระองค์มิได้ทรงรังเกียจ กลับสนับสนุนให้ที่ดินสำหรับสร้างศาสนสถาน รวมทั้งพระราชทานทรัพย์สินให้ตามสมควร เช่น ทรงสละพระราชทรัพย์สร้างสุเหร่าแขก พระราชทานสิทธิแก่โต๊ะหะยี หัวหน้าอิสลามบางอย่าง รวมทั้งพระราชทานสิทธิบางอย่างนี้แก่นักบวชในศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ เช่น สิทธิในการซื้อที่ดินสำหรับสร้างวัด และที่ดินสำหรับทำประโยชน์ของตนได้ตามที่กำหนด

นอกจากนี้ ทรงโปรดให้ตั้งระเบียบการปกครองนิกายญวน และนิกายจีนที่นับถือลัทธิมหายาน โดยตั้งตำแหน่งพระครู พระอาจารย์ และฐานานุกรมขึ้นอีกแผนกหนึ่งและในการรับราชการ ทุกคนมีสิทธิเข้ารับราชการโดยไม่จำกัดศาสนาใด ๆ อีกด้วย

ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นประธานในการจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อ พ.ศ. 2424 และต่อมา พ.ศ. 2448 ได้โปรดฯ ให้รวมหอสมุด 3 แห่งคือ หอพระมณเฑียรธรรม หอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณ ตั้งเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เป็นหอสมุดสำหรับประชาชนเป็นแห่งแรกของประเทศไทย ซึ่งการมีหอสมุดแห่งชาติ นี้ ทำให้ประโยชน์กับวรรณคดีแห่งชาติคือ⁽¹⁾

1. แต่ก่อนนั้น หนังสือวรรณคดีรุ่นเก่า ๆ ยังกระจัดกระจายกันอยู่ นับวันก็มิแต่จะชำรุดหรือหายไป ถ้าไม่มีหอสมุดแห่งชาติไว้รวบรวมแล้ว บรรดาวรรณคดีและหนังสือดี ๆ คงจะหายหมด

---

1. เรื่องความขอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. คณะกรรมการของหอสมุดวชิรญาณได้ออกวารสารชื่อ “วชิรญาณ” เปิดโอกาสให้สมาชิกเขียนเรื่องมาลง และพระองค์ท่านยังโปรดให้สร้างเหรียญวชิรญาณ สำหรับแจกผู้เขียนหนังสือดีอีกด้วย

พระองค์ท่านเองยังเป็นนักประพันธ์ที่มีผลงานดีเด่นหลายอย่าง โดยที่พระองค์ท่านทรงพระราชนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ ทั้งความเรียงและโคลงฉันท์ ภาพย์กลอนทุกชนิด ซึ่งได้รับความยกย่องจากชนชั้นหลังทั่วไปว่า มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างสูง นอกจากงานพระราชนิพนธ์แล้ว ยังมีพระราชดำรัส และพระบรมราโชวาทต่าง ๆ ซึ่งพระองค์มีวาทีศิลป์ในการพูดและการแสดงข้อคิดเห็นที่แจ่มใวย่างนุ่มนวลและน่าฟัง งานพระนิพนธ์ของพระองค์นี้เองได้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาถึงเศรษฐกิจ การปกครอง สังคมของประเทศในสมัยของพระองค์ เช่น เราได้ศึกษาเรื่องการปกครองจากพระราชหัตถเลขาของพระองค์ท่านที่เกี่ยวกับกระทรวงมหาดไทย สภาพสังคมของที่ต่าง ๆ เราก็เห็นได้จากพระราชนิพนธ์ตอนเสด็จประพาสต้น และพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ ในรัชสมัยของพระองค์ท่าน ยังได้มีกวีที่สำคัญอีกหลายท่าน เช่น กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ผู้ให้กำเนิดละครร้อง และเชี่ยวชาญในการประพันธ์โคลงฉันท์ ภาพย์ กลอน และการละคร สมเด็จพระยานนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเชี่ยวชาญในการดนตรี แต่งเพลงไทยเดิมต่าง ๆ เช่น เขมรไทรโยค เป็นต้น

ตั้งพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2417 ในพระบรมมหาราชวัง จัดขึ้นที่หอกองคอคอดเคย (หอสหทัยสมาคม) และเมื่อกรมพระราชวังบวรสวรรคต ก็ได้ย้ายมาอยู่ที่ภายในพระราชวังบวรจนถึงปัจจุบัน

ตั้งโบราณคดีสโมสร เพื่อสนับสนุนการค้นคว้าวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี เมื่อ พ.ศ. 2450 ได้มีการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และโบราณคดี เช่น พงศาวดาร ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ออกเผยแพร่

ทางด้านสถาปัตยกรรม

ในสมัยนี้พระองค์ท่านได้ขยายงานทางด้านนี้ออกไปมาก เพื่อปรับปรุงบ้านเมืองให้สวยงามและดูสะอาดตา หัดเทียมกับทวีปยุโรปได้บ้าง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนราชดำเนิน ทำถนนริมกำแพงเมืองรอบพระนคร สร้างสะพานงดงามทันสมัย

ขึ้นหลายแห่ง เช่น สะพานมัฆวานรังสรรค์ มีการปลูกต้นไม้ข้างถนน ให้ความร่มเย็นแก่ผู้สัญจรไปมา และดูสวยงามตามแบบยุโรป สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมทรงปลายถนนราชดำเนินด้านเหนือ โดยใช้เป็นรูปโดมตามแบบศิลปะสมัยเรเนซองส์ เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างด้วยหินอ่อนงดงามมาก และมีวัดอีกแห่งหนึ่งที่สร้างด้วยหินอ่อนเช่นกันคือ วัดเบญจมบพิตร

ทางด้านจิตรกรรม ก็โปรดให้วาดภาพสีน้ำมันของพระมหากษัตริย์ในบรมราชจักรีวงศ์ พระรูปเจ้านายสมัยก่อน และขุนนางเก่า ๆ ซึ่งคนรุ่นลูกหลานจะหาดูได้ยาก

ทรงดำเนินปฏิมากรรมที่สำคัญคือ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรชินราชจำลองในพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตร ซึ่งเป็นศิลปะแบบสุโขทัยที่ยกย่องกันมาก ซึ่งพระพุทธรชินราชจำลองนี้สร้างได้เหมือนจริงที่สุด

สร้างพระบรมรูป 4 รัชกาลก่อน โดยประดิษฐานไว้ที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ริเริ่มสร้างพระบรมรูปทรงม้า เนื่องจากพระองค์ได้เห็นแบบอย่างมาจากพระรูปพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงม้าหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ที่พระราชวังแวร์ซายส์ ประเทศฝรั่งเศส

การเสด็จประพาสต่างประเทศ-ในประเทศ

พระองค์ท่านได้เสด็จประพาสทั้งในและนอกประเทศ ซึ่งทรงเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ ได้เสด็จประพาสสิงคโปร์ - ชวา เมื่อ พ.ศ. 2413 เสด็จประพาสประเทศอินเดีย - พม่า เมื่อ พ.ศ. 2414 และเสด็จประพาสทวีปยุโรป 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2440 เป็นเวลา 9 เดือน และครั้งที่สองเสด็จไปเมื่อ พ.ศ. 2449 - 2450 เป็นเวลา 8 เดือน การที่พระองค์เสด็จประพาสต่างประเทศนี้ ทำให้พระองค์ได้รับประสบการณ์แปลก ๆ ใหม่ ๆ และศึกษาหาความรู้ทางด้านวิทยาการ แบบประเพณีวัฒนธรรมของตะวันตก นำมาปรับปรุงใช้กับประเทศของเรา ทำให้ฐานะของประเทศไทยเป็นที่ยอมรับของบรรดาประเทศในยุโรป รวมทั้งมีการติดต่อกันทางการทูต ในฐานะที่เป็นประเทศเอกราชเสมอมา มิใช่ติดต่อกันในฐานะที่ต่ำกว่า ที่ประเทศยุโรปเคยใช้ติดต่อกับประเทศอาณานิคมของตน ซึ่งเราพอจะสรุปผลของการที่พระองค์ได้เสด็จประพาสต่างประเทศไว้ดังนี้คือ

- ทำให้พระองค์ได้พบเห็นแบบและวิธีการปกครองของยุโรป มาใช้กับไทย เช่น การจัดการปฏิรูปการปกครองในกรุงและหัวเมืองต่าง ๆ จัดเป็นมณฑลแบบเทศาภิบาล จัดแบ่งการปกครองสาขาต่าง ๆ ตามแบบอังกฤษ เป็นรูปกระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ ตลอดจน จนการศึกษา การศาล การคมนาคม การสุขาภิบาลฯลฯ

- ทางด้านกองทัพ ก็ปรับปรุงใช้เป็นกองทัพแห่งชาติขึ้นตรงต่อรัฐบาลแบบยุโรป ตลอดจนการใช้คำสั่งทหารแบบยุโรป

- ทำให้พระองค์ได้เห็นว่ วัฒนธรรมประเพณีบางอย่างของเราล้าสมัยกว่ายุโรปมาก และได้เลิกประเพณีเก่า ๆ ที่ล้าสมัยและดูป่าเถื่อนเสีย เช่น เลิกประเพณีหมอบคลานเข้าเฝ้า เป็นการยื่นเฝ้าหรือนั่งเก้าอี้เฝ้าแทน เปลี่ยนประเพณีการแต่งกายเป็นใส่เสื้อนอก สวมถุงเท้า ตลอดจนการใช้ปฏิทินแบบสากล

- การที่พระองค์เสด็จไปยังประเทศฝรั่งเศส ได้ช่วยคลี่คลายบรรยากาศอันตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศไทยและฝรั่งเศส ซึ่งได้เกิดกรณีพิพาทเรื่องพรมแดน ทำให้สัมพันธภาพระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศสดีขึ้นกว่าเดิมเป็นอันมาก

- ได้เพิ่มสัมพันธไมตรีกับนานาชาติ และเผยแพร่พระเกียรติคุณและประเทศไทย ให้คนต่างประเทศได้รู้จัก และเมื่อเสด็จไปแต่ละประเทศ ก็ได้มีโอกาสรู้จักประมุขของประเทศต่าง ๆ ทำให้เกิดความรู้สึกชอบพอกันเป็นส่วนตัว และพระองค์ท่านเองก็มีวาทะศิลป์ทางการทูตอย่างลึกซึ้ง ทำให้ประมุขของประเทศต่าง ๆ รู้สึกนิยมชมชื่นในพระองค์ท่าน และประเทศไทย เช่น พระเจ้าไกเซอร์แห่งเยอรมัน ชาร์นิโคลัสแห่งรัสเซีย อันเป็นประเทศมหาอำนาจ ที่สามารถช่วยคุ้มครองประเทศไทยจากมหาอำนาจอื่น ๆ ที่ต้องการประเทศไทยเป็นอาณานิคมได้

นอกจากนั้นพระองค์ท่านยังได้ส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่างประเทศต่าง ๆ เป็นการกระชับสัมพันธไมตรี ตลอดจนได้เรียนรู้วิชาการที่เป็นประโยชน์ของประเทศนั้น ๆ กลับมาใช้กับประเทศไทยต่อไป

การเสด็จประพาสในประเทศนั้น เนื่องมาจากพระองค์ท่านต้องการตรวจตราความเรียบร้อยของการจัดการปกครอง ดูแลทุกข์สุขของราษฎร บางครั้งพระองค์ก็เสด็จไปอย่างเป็นทางการ บางครั้งก็เสด็จไปเป็นการส่วนพระองค์ มิให้ราษฎรรู้ตัว เพื่อสังเกตความเป็นอยู่อย่างใกล้ชิดของราษฎร และหากสิ่งใดยังบกพร่องอยู่ ก็หาทางแก้ไขช่วยบรรเทา

ความเดือดร้อนของประชาชน ประโยชน์ของการเสด็จประพาสหัวเมืองนี้มีมากมายหลายประการ ซึ่งพอจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้คือ

1. การที่พระองค์ได้เสด็จไปพบปะกับราษฎรอย่างสามัญชนนั้น ทำให้พระองค์ได้ทราบความเดือดร้อนของราษฎร และเพื่อตรวจตราดูการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่ส่งออกไปปกครองว่าคดีราษฎรหรือไม่ ทำให้พวกเจ้าหน้าที่การปกครองเคร่งครัด และซื่อตรงต่อหน้าที่ของตนยิ่งขึ้น

2. ทำให้พระองค์ได้จัดการสุขาภิบาล การสาธารณสุขตามหัวเมือง เมื่อเห็นราษฎรเจ็บไข้ได้ป่วยด้วยโรคภัยร้ายแรง ก็จัดเจ้าหน้าที่ไปรักษาเยียวยา และแนะนำราษฎรรู้จักรักษาความสะอาดของบ้านเมือง มิให้เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรคเป็นต้น

3. ทำให้ราษฎรรู้สึกว่าตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับเมืองหลวง ไม่ได้แยกเป็นเมืองออกจากเมืองหลวงแต่อย่างใด ทำให้ราษฎรทุกหัวเมืองรู้สึกว่าเป็นคนไทยเหมือนกัน มีฐานะเท่าเทียมกันหมด อยู่ภายใต้การปกครองของพระมหากษัตริย์องค์เดียวกัน

4. ทรงจัดการการคมนาคมไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ให้ไปมาได้สะดวกขึ้น รวมทั้งการสนับสนุนหัตถกรรมของพื้นเมืองให้ทำออกขายให้มากขึ้น เป็นการยกฐานะทางเศรษฐกิจของประชาชนทั่วไปให้ดีขึ้น

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศและการเสียดินแดน

เมื่อผลัดเปลี่ยนแผ่นดินใหม่ บรรดาประเทศต่าง ๆ ที่เคยมีไมตรีกับไทย ต่างก็ส่งผู้แทนเข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี เกี่ยวกับการค้าขาย พิภักดิ์อัคราภาณี การตั้งกงสุล เช่นเดียวกับประเทศอังกฤษได้เริ่มมาแล้วในรัชกาลที่ 4 โดยมีประเทศเหล่านี้รับสิทธิพิเศษ 2 ประการคือ อำนาจของกงสุล และอัคราการเก็บภาษีขาเข้า เก็บได้เพียงร้อยละ 3 เป็นสิทธิสัญญาที่เราเสียเปรียบมาก ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 การเก็บภาษีร้อยละ 3 ของสินค้าทุกประเภทก็เป็นการสมควรอยู่แล้ว เพราะในสมัยนั้น การค้าขายติดต่อกับชาวต่างชาติยังมีไม่มาก ผิดกับสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ว่าประเทศรอบ ๆ บ้านของเราตกเป็นอาณานิคมของพวกฝรั่งหมด จึงมีคนในบังคับของฝรั่ง ไปมาค้าขายกับไทย การค้าเจริญขึ้น แต่เราไม่สามารถจะเก็บให้มากขึ้นได้ แม้เราจะต้องการเงินเป็นจำนวนมาก สำหรับมาปรับปรุงประเทศ ทางด้านการศาลก็เช่นกัน ในสมัยรัชกาลที่ 4 พวกคนในบังคับฝรั่งยังไม่มากนัก การขึ้นโรงขึ้นศาลกันก็มีน้อย มาในสมัยนั้นคนในบังคับฝรั่งมีมากขึ้น มีคนหลายชาติหลาย

ภาษา เวลาเป็นคดีกันก็ยุ่งเหยิง ทำให้พระองค์ต้องแก้การศาลของเราให้เหมือนตามแบบยุโรป และแก้กฎหมายให้ทันสมัย เพื่อที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญากับต่างชาติได้สะดวก

ความสัมพันธ์กับอังกฤษ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์ปีแรก ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย เซอร์ ยอน ลอเรนซ์ ได้แต่งตั้งให้นายร้อยโท อาเธอร์ เฮอเบอตแบคค์ เข้ามาทำความเข้าใจกับไทยเรื่องพรมแดนระหว่างไทยกับพม่า ต่อมา พ.ศ. 2414 รัฐบาลอังกฤษได้ให้มิสเตอร์ ทอมัส ยอร์ช นอกซ์ กงสุลเยนเนอราล อังกฤษประจำไทยทำสัญญากับไทย เรื่องยกเลิกสัญญาที่พระยาไทรบุรีและพระยานครศรีธรรมราชทำไว้กับอังกฤษ มิสเตอร์นอกซ์นี้มีบทบาทกับไทยในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 มาก ด้วยเหตุที่เขา มีเรื่องขัดแย้งกับรัฐบาล⁽¹⁾ ไทยถึงกับเรียกเรือรบอังกฤษมา แต่ทางไทยได้ส่งทูตไปเจรจาเสียก่อนที่อังกฤษ ทูตที่ไปครั้งนี้คือ จมื่น สราภัย สฤทธิการ⁽²⁾ และพระยาภาสกรวงศ์ ซึ่งได้ผลสำเร็จทุกประการ โดยที่รัฐบาลอังกฤษเรียกเรือรบกลับ และเรียกตัวมิสเตอร์นอกซ์ กลับกรุงลอนดอน ต่อมา พ.ศ. 2422 สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียได้ให้เซอร์ วิลเลียม โรบินสัน ผู้สำเร็จราชการสิงคโปร์นำพระราชสาส์นและเครื่องราชอิสริยาภรณ์⁽³⁾ เข้ามาทูลเกล้าถวาย ซึ่งทางไทย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทำการต้อนรับใหญ่โตพอสมควร

ต่อมาอังกฤษได้ตั้งกงสุลขึ้นที่เชียงใหม่ ใน พ.ศ. 2426 พยายามที่จะแผ่อิทธิพลทางหัวเมืองเหนือของไทยมากที่สุด เนื่องจากอังกฤษต้องการไม้สักและทรัพยากรทางภาคเหนือของไทย ซึ่งมีมูลค่ามหาศาล รัฐบาลอังกฤษได้ส่งผู้แทนเข้ามาเจรจาขอสร้างทางรถไฟจากเชียงใหม่ไปพม่า แต่รัฐบาลไทยไม่เห็นด้วยกับโครงการนี้ การสร้างทางรถไฟของอังกฤษจึงต้องระงับไป

และเมื่อ พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จยุโรปทางอังกฤษก็ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดี ทำให้ไมตรีระหว่างไทยกับอังกฤษดีขึ้นกว่าแต่ก่อน อันเป็นประโยชน์ต่อไทยที่จะเจรจาแก้ไขเกี่ยวกับสนธิสัญญาต่าง ๆ ในเวลาต่อมา

-
1. สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศของสงวน อึ้งคง
  2. เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
  3. เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ชื่อเซนต์ ไมเคิล แอนน์ เซนต์ยอร์ช

การขอแก้ไขสนธิสัญญากับอังกฤษ

ใน พ.ศ. 2442 ไทยกับอังกฤษได้ทำสนธิสัญญากัน เรื่องการจดทะเบียนคนใน บังคับอังกฤษซึ่งมีสิทธิในการจดทะเบียนคนในบังคับ มีหลักการสำคัญว่า คนในบังคับอังกฤษ ตลอดจนลูกหลาน ที่มีเชื้อชาวเอเชียให้จดทะเบียนได้ ส่วนคนในบังคับอังกฤษที่เป็นชาวเอเชียนั้น จะจดทะเบียนได้แค่ชั้นลูกเท่านั้น ถ้าถึงชั้นหลานให้ถือว่าเป็นคนไทยแล้ว ทำให้ลดปริมาณ คนในบังคับต่างประเทศลงไปอีก ต่อมา พ.ศ. 2447 ไทยกับฝรั่งเศสก็ได้ทำสัญญากัน ใหม่เช่นเดียวกับที่ทำกับอังกฤษ โดยมีหลักการที่คล้ายคลึงกัน ทำให้ไทยต้องยอมยกดินแดน ผังขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสเป็นการแลกเปลี่ยน ซึ่งต่อมาประเทศเดนมาร์คและอิตาลีก็ได้ ทำสัญญาแบบนี้กับไทยบ้าง โดยไม่ต้องเสียอะไรเป็นการแลกเปลี่ยน

ต่อมา พ.ศ. 2452 ไทยกับอังกฤษได้ทำสัญญากันขึ้นอีก 1 ฉบับโดยที่ไทย ยอมยกเมืองประเทศราชในแหลมมลายู 4 เมืองคือ กลันตัน ตรังกานุ ไทรบุรี มะริด กับ เกาะที่อยู่ในเขตเมืองเหล่านี้ให้กับอังกฤษ และฝ่ายอังกฤษได้ยอมให้คนในบังคับอังกฤษ ที่ขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษไว้ก่อนทำสนธิสัญญานี้ขึ้นศาลต่างประเทศ จนกว่า ทางฝ่ายไทยจะได้ประกาศและใช้ประมวลกฎหมายโดยครบถ้วนแล้ว จึงจะให้ขึ้นศาลไทย ธรรมดา ส่วนคนในบังคับอังกฤษที่จดทะเบียนในเวลาต่อไปให้ขึ้นศาลไทยธรรมดา แต่มี ข้อแม้ว่า ถ้าคนในบังคับอังกฤษเป็นจำเลย ต้องให้มีที่ปรึกษากฎหมายชาวโรปร่วมพิจารณาด้วย แต่ศาลกงสุลของอังกฤษก็ยังมีสิทธิที่จะเอาคดีต่าง ๆ ของคนในบังคับอังกฤษไปพิจารณาได้ จนกว่าไทยจะได้ประกาศใช้กฎหมายครบถ้วนตามหลักสากลแล้วเป็นเวลา 5 ปี

ประเทศญี่ปุ่น

ความสัมพันธ์ของไทยกับญี่ปุ่นได้หยุดชะงักลงในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรัฐ ก่อนเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งหลัง และเพิ่งจะเริ่มมาสัมพันธ์ไมตรีกันใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง ในปี พ.ศ. 2440 โดยจักรพรรดิญี่ปุ่นได้ส่งทูตมาทำสนธิสัญญาทางการค้า พิกัดอัตรา ภาษี และอื่น ๆ

ประเทศฮอลันดา

ในรัชกาลนี้ไทยได้ทำสนธิสัญญากับฮอลันดา เมื่อ พ.ศ. 2398 แบบเดียวกับที่อังกฤษทำกับไทยทุกประการ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองในอาณัติของฮอลันดา คือ ซวา บัตตาเวีย และเสด็จประพาสประเทศฮอลันดา ทางรัฐบาลก็ได้ถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ ภายหลังที่พระองค์ได้เสด็จประพาสฮอลันดา ทางรัฐบาลและประมุขของฮอลันดาได้ให้ความเห็นใจไทยที่ถูกภัยทางการเมืองภายนอกบีบคั้น และไม่เรียกร้องขออะไรตอบแทนในการที่ไทยขอแก้ไขสนธิสัญญา รวมทั้งชาวฮอลันดาและคนในบังคับฮอลันดาที่ไปมาค้าขาย ก็มีได้ก่อเรื่องวุ่นวายอันใดให้รัฐบาลไทยหนักใจ

ประเทศโปรตุเกส

ได้มีสัมพันธไมตรีกับไทยอย่างแน่นแฟ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และในรัชกาลที่ 5 นี้ พระองค์ท่านก็ได้เสด็จประพาสประเทศโปรตุเกส ทางประเทศโปรตุเกสก็ได้ถวายการต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ เป็นการกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ ส่วนทางด้านการทำสนธิสัญญาใด ๆ ตลอดจนการขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่มี

ประเทศสหรัฐอเมริกา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ ประธานาธิบดีแอนดรู โยนสัน เป็นประธานาธิบดีคนที่ 17 ของสหรัฐอเมริกา ได้แต่งตั้งให้นายพลปาดริช กงสุลอเมริกันประจำประเทศไทย นำสาส์นมาแสดงความเสียใจในการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมาเคารพพระบรมศพด้วย ต่อมาประธานาธิบดีอเมริกันได้ให้กัปตันแอดัมส์ เป็นอัครราชทูต เชิญสาส์นเข้ามาทูลเกล้าถวายอีก เป็นสาส์นมาเจริญพระราชไมตรีระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา ต่อมาใน พ.ศ. 2425 รัฐบาลสหรัฐได้ส่งทูตมาประจำประเทศไทยคนแรกคือ นายพลจอห์น เอ ฮัลเดอมันด์ เป็นการสถาปนาความมั่นคงทางการทูตให้กับไทย เนื่องจากแต่เดิมต่างประเทศยังไม่มีทูตประจำ มีแต่สถานกงสุลและกงสุลมาประจำเท่านั้น การที่อเมริกาส่งทูตมาประจำเป็นการให้เกียรติกับไทย ว่าเป็นประเทศที่ทัดเทียมกัน ทำให้ประเทศอื่น ๆ แต่งตั้งทูตของตนมาประจำไทยบ้าง

ใน พ.ศ. 2427 ไทยได้ส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรียังสหรัฐอเมริกา เป็นครั้งแรก มีพระเจ้าห้องยาเชอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เป็นราชทูต การติดต่อกับสหรัฐ

ก็ต้องติดต่อมาจากสถานทูตไทยที่กรุงลอนดอน ดังนั้นใน พ.ศ. 2444 ได้โปรดให้ตั้งสถานทูตไทยขึ้นในสหรัฐอเมริกา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้พระยาอัศวราชวรการ (ภัสดา บุรณศิริ) เป็นทูตไทยคนแรกไปประจำสหรัฐอเมริกา

ต่อมา พ.ศ. 2446 ศาสตราจารย์ สโตรเบล ชาวอเมริกาได้มารับราชการเป็นที่ปรึกษากิจการต่างประเทศในประเทศไทย ทางไทยได้ขอเสนอแก้ไขสนธิสัญญาที่ทำไว้กับสหรัฐอเมริกาที่ทำไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4 เรื่องเกี่ยวกับการค้าและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนอเมริกัน แต่ทางกระทรวงต่างประเทศอเมริกันยังมีมติให้คำตอบ จนกระทั่งรัชกาลที่ 5 เสด็จสวรรคต

ประเทศฝรั่งเศส

ฝรั่งเศสเป็นประเทศที่มีบทบาทมากที่สุดในบรรดาประเทศที่มาติดต่อกับไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ประกอบกับอำนาจของฝรั่งเศสและอังกฤษขึ้นสูงสุดในภูมิภาคแถบนี้ สถานการณ์ที่ไม่ดีทางการเมืองในสมัยนี้มีมากกว่าทุกสมัย ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษได้บีบบังคับให้เรายอมรับสิ่งต่าง ๆ ที่ประเทศทั้งสองเสนอมา โดยใช้จุดอ่อนของเราเป็นเครื่องโจมตี คือ การศาลและกฎหมาย และการปกครองอื่น ๆ ว่าเรายังล้าหลัง พระองค์ท่านก็ได้ทำการปรับปรุงประเทศดังกล่าวแล้ว เพื่อที่จะให้เรารักษาเอกราชไว้ได้ไม่ต้องตกเป็นอาณานิคมของฝรั่ง เช่นเดียวกับประเทศเพื่อนบ้านของเรา

ในสมัยนี้เราต้องเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศสเป็นจำนวนมาก เป็นจำนวน 4 ครั้งด้วยกันคือ

ฝรั่งเศสได้แผ่อิทธิพลเข้ามาในแหลมอินโดจีน ก็เนื่องมาจากนโยบายของรัฐบาลฝรั่งเศสที่ต้องการแสวงหาทรัพยากรสินจากอาณานิคม เอามาบำรุงประเทศ ฝรั่งเศสได้อัลจีเรียในปี พ.ศ. 2380 อัฟริกาใต้ พ.ศ. 2404 ได้โคชินไชน่า พ.ศ. 2406 (ดินแดนญวนใต้) ใต้เขมร พ.ศ. 2410 ได้ตั้งเคียงพร้อมกัมพูญวนกลาง เมื่อ พ.ศ. 2428 เมื่อฝรั่งเศสได้ญวนและเขมรแล้ว ก็ต้องการแผ่อำนาจออกมาทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และถึงกับเสนอให้อังกฤษทำการแบ่งไทยออกเป็น 2 ภาค⁽¹⁾ คือ ทางอีสาน (โดยใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นพรมแดน) เป็นของฝรั่งเศส โดยจะรวมกับอินโดจีนของฝรั่งเศส และทางฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา

---

1. ฝั่งขวาแม่น้ำโขง ของเดิม สิงห์บุรี

ก็จะให้รวมเข้ากับพม่าของอังกฤษ แต่แผนของฝรั่งเศส อังกฤษไม่เล่นด้วย เมื่ออังกฤษได้พม่าแล้ว ก็แผ่อิทธิพลเข้าไปไทยใหญ่ ซึ่งฝรั่งเศสเคยขอให้อังกฤษสัญญาว่าจะไม่เข้าไปยุ่งในดินแดนไทยใหญ่ และยอมรับอำนาจของฝรั่งเศสในดินแดนลุ่มแม่น้ำโขงแต่อังกฤษได้ขอทำสัญญาพาณิชย์และอำนาจศาลในเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน กับยังขอตั้งกงสุลประจำเชียงใหม่ เพื่อแผ่อิทธิพลในหัวเมืองเหนือของไทย ทำให้ฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นการขัดต่อนโยบาย การขยายอำนาจของตนในอินโดจีนจำเป็นต้องรีบขยายอิทธิพลเข้ามาในไทยโดยเร็วที่สุด โดยฝรั่งเศสขอตั้งกงสุลที่หลวงพระบาง ให้ม. ปาวิเป็นกงสุลประจำ และได้เข้ามายึดแคว้นสิบสองจุไทยไว้ โดยที่ไทยไม่ทันรู้ตัว ฝรั่งเศสได้อ้างว่าการที่เอากองทหารมาประจำที่แคว้นสิบสองจุไทยก็เพื่อคอยปราบพวกฮ่อที่ทำการปล้นอยู่แถวเขตหลวงพระบาง การที่ไทยต้องเสียแคว้นสิบสองจุไทยไปใน พ.ศ. 2431 นี้ ฝรั่งเศสยึดเอาไปเปล่า ๆ โดยมีได้มีการทำสัญญาแลกเปลี่ยนใด ๆ เลย

ร.ศ. 112 พ.ศ. 2436 ฝรั่งเศสได้พยายามแผ่อำนาจของตนมาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง โดยอ้างว่าดินแดนแถบนี้เป็นของญวนและเขมร เมื่อตนได้ญวนและเขมรแล้ว จึงควรจะได้ดินแดนแถบนี้ด้วย โดยกล่าวหาว่าไทยยึดดินแดนเหล่านี้ไว้โดยไม่ชอบธรรม และได้ส่งคนมาสืบสวนตามฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เพื่อทำแผนที่บริเวณนี้ เพื่อปักปันเขตแดนทั้ง ๆ ที่ชายแดนเหล่านั้นมีเจ้าหน้าที่ของไทยรักษาอยู่ ฝรั่งเศสก็ยังอ้างว่าเป็นของญวน โดยไม่มีหลักฐานว่า เขตแดนของญวนนั้นอยู่ที่ใด ได้มาแต่ครั้งใด ฝรั่งเศสทำดังนี้ ก็เพื่อหาทางที่จะเอาฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงไปเป็นของตนให้ได้ แม้ไทยจะขัดขวางอย่างไร ก็คงสู้กำลังของฝรั่งเศสไม่ได้แน่ ต่อจากนั้นใน พ.ศ. 2435 ผู้สำเร็จราชการของฝรั่งเศสในอินโดจีน⁽²⁾ ก็ได้ส่งทหารฝรั่งเศสและทหารญวนออกมาขับไล่ทหารไทยบริเวณฝั่งแม่น้ำโขงออกไป

ขณะที่ผู้สำเร็จราชการของฝรั่งเศส ให้ทหารของตนขับไล่ทหารไทยบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้น ได้ส่งเรือลูตง เข้ามาประจำสถานทูตฝรั่งเศสของตนในกรุงเทพฯ ซึ่งมี ม. ปาวิ เป็นอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ทางอังกฤษเห็นสถานการณ์ไม่ดี ก็ส่งให้เรือรบของตนชื่อ สวิฟต์เข้ามาบัง ทางฝรั่งเศสเลยเอาเป็นข้ออ้างว่า อังกฤษส่งเรือรบเข้ามาหลายลำ⁽³⁾ (เพราะตอนหลังอังกฤษได้ส่งเรือรบชื่อ ปาลลาส และเรือสินเนต เข้ามาอีกเพื่อระงับรักษาผลประโยชน์ของคนอังกฤษ เมื่อเห็นว่าไทยกับฝรั่งเศสจะรบกันเป็นแน่แท้)

2. ม. เดอลานเนสซัง

3. จดหมายของ น.อ.แม็คคลีออก ถึงกับตันโยนส์ ราชทูตอังกฤษ

ม. ปาวิ เลยให้ทางรัฐบาลฝรั่งเศสส่งเรือรบสองลำ⁽⁴⁾ ชื่อโตเมต และแองกอสตังค์ เข้ามาในลำน้ำเจ้าพระยา โดยมีเรือสินค้าชื่อยองบาปติสต์เซย์ เป็นเรือนำร่อง ทางไทยก็สั่งห้ามมิให้เรือรบของทั้งสองชาติเข้ามาอีกเป็นลำที่สอง แต่ทางฝรั่งเศสกลับไม่ฟัง จึงเกิดยิงกันขึ้น แต่สมรรถภาพทางอาวุธฝรั่งเศสเหนือกว่าไทยมาก เรือรบของฝรั่งเศสจึงสามารถฝ่าด่านป้องกันเข้ามาได้สำเร็จ แล้วแล่นเข้ามาสมทบกับเรือลูแตง ที่เข้ามาจอดอยู่หน้าสถานทูตฝรั่งเศสก่อนแล้ว ม. ปาวิก็ได้ยื่นคำขาดให้รัฐบาลไทยดังต่อไปนี้ คือ

1. ให้เคารพสิทธิของญวนและเขมร ในดินแดนเหนือฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกาะต่าง ๆ ในลำแม่น้ำนี้
2. ให้ถอนทหารที่ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเสียให้สิ้นเสร็จภายในเวลาไม่เกิน 1 เดือน
3. ให้เสียค่าปรับใหม่ให้กับฝรั่งเศส สำหรับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ และที่คำม่วน (กรณีพระยอดเมืองขวางถูกกล่าวหาว่าฆ่า ม. โกรสกุญแจง ผู้ควบคุมทหารรักษาดินแดนของฝรั่งเศส) และทั้งในการที่ได้ทำอันตรายและทำความเสียหายแก่เรือและพวกกลาสีเรือฝรั่งเศสในลำแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย
4. ให้ลงโทษผู้กระทำความผิด และเสียค่าทำขวัญแก่ครอบครัวผู้เสียชีวิตไป
5. ให้เสียเงิน 2,000,000 แฟรงค์ ค่าที่ทำความเสียหายต่าง ๆ ให้เกิดแก่ชนชาติฝรั่งเศส
6. ให้จ่ายเงินจำนวน 3,000,000 บาททันที เพื่อมัดจำที่จะชดใช้เงินค่าเสียหายต่าง ๆ และเงินค่าทำขวัญ หรือถ้าไม่สามารถให้รัฐบาลถือสิทธิ เก็บเงินค่าช่วยสาอากรและสนพัตสรในมณฑลพระตะบองและเสียมราฐ

รัฐบาลไทยได้ยอมรับและปฏิบัติตามคำขาดที่ฝรั่งเศสเสนอ ยกเว้นแต่เรื่องเขตแดนบริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ไทยยินดีจะยกให้ ถ้าฝรั่งเศสหาหลักฐานมายืนยันได้ว่า ดินแดนแถบนี้เป็นของญวนและเขมรโดยชอบธรรม และทางไทยเสนอให้ฝรั่งเศสตั้งอนุญาโตตุลาการเพื่อสอบสวนข้อพิพาทนี้ การที่ไทยยังมีข้อคัดค้านนี้ ทำให้ฝรั่งเศสไม่พอใจ ม. ปาวิ จึงถอน

---

4. สัมพันธไมตรีระหว่างไทยกับนานาประเทศ

ทูตจากไทย และสิ่งเรือบปิดอ่าวไทยทันที และทางฝรั่งเศสก็ได้ยื่นคำขาดมาอีกฉบับหนึ่ง ทางไทยก็ต้องยอมรับข้อเสนอของฝรั่งเศสทุกประการ และได้มีการเซ็นสัญญาตกลงกันในวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 (ร.ศ. 112) โดยฝรั่งเศสจะยึดแม่น้ำและเมืองจันทบุรีไว้ จนกว่ากองทหารไทยที่ตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงจะถอนออกไปหมด และไม่มีอุปสรรคอันใดเกิดขึ้น ทางฝ่ายไทย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการเป็นผู้แทนในการทำสัญญา ฝ่ายฝรั่งเศสมีผู้สำเร็จราชการอินโดจีนคือ เมอสิเออร์ ซาลส์ เลอมีร์เดอริเลอรัล เป็นผู้แทน สาระสำคัญของสัญญาก็มีอยู่ว่า

- ไทยจะต้องสละชื่อข้ออ้างว่า มีกรรมสิทธิทั้งสิ้นทั่วไปในดินแดนบนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง และเกาะทั้งหลายในลำแม่น้ำนั้นด้วย ทำให้ราชอาณาจักรลาวเกือบทั้งหมดตกไปเป็นของฝรั่งเศส

- ไทยจะต้องไม่เข้าตั้งค่ายหรือไชยานพาหนะที่มีอาวุธเข้าในบริเวณเมืองพระตะบอง และเสียมราฐ และบนฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ซึ่งอยู่ภายในเขตรัศมี 25 กิโลเมตร จะต้องไม่เก็บภาษีสินค้าในเขต 2 เมืองนี้ ตลอดจนจะไม่ขัดขวางฝรั่งเศสในการก่อสร้างท่าเรือ และการเดินเรือในบริเวณนี้

- “รัฐบาลฝรั่งเศสจะสงวนไว้ซึ่งสิทธิที่จะตั้งกงสุล ณ ที่ใด ๆ ซึ่งคิดเห็นว่าเป็นการสมควรแก่ประโยชน์ของตน” โดยฝรั่งเศสได้ตั้งสถานกงสุลขึ้นที่เมืองอุบลราชธานี และนครราชสีมา

ต่อมา พ.ศ. 2439 อังกฤษได้ทำสัญญากับฝรั่งเศส เรื่องยอมรับว่าไทยเป็นประเทศเอกราชและเป็นดินแดนกันชนระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศส โดยที่อังกฤษเห็นว่าฝรั่งเศสรุกเข้ามาในไทยเรื่อย ๆ จะเป็นภัยต่อดินแดนของอังกฤษในพม่า

ทางไทยได้ทำตามสัญญาที่ฝรั่งเศสยื่นเสนอดังกล่าวข้างต้นทุกประการแล้ว ทางฝรั่งเศสก็ยังไมยอมถอนทหารจากเมืองจันทบุรี จนเป็นเวลาล่วงมาถึง 10 ปี ทางไทยก็เดือดร้อนใจเป็นอันมาก เพราะเหตุว่าเมืองจันทบุรีเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญ ไทยไม่มีกำลังที่จะขับไล่ทหารฝรั่งเศสให้ออกไปได้ ก็ต้องเอาดินแดนส่วนอื่นไปแลกเปลี่ยน ไทยจึงทำสัญญากับฝรั่งเศสอีก 2 ฉบับ ฉบับแรก ลงวันที่ 7 ตุลาคม 2445 โดยไทยยอมยกเมืองมโนไพรและจำปาศักดิ์ ซึ่งอยู่ตรงข้ามปากเซให้แก่ฝรั่งเศส แต่พอเซ็นสัญญาเสร็จแล้ว

เวลาผ่านไปอีก 1 ปี ฝรั่งเศสก็ไม่ยอมถอนทหารออกจากจันทบุรีอีก ต้องทำสัญญากันใหม่ ในวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2446 ไทยต้องยกดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง ตรงข้ามกับเมือง หลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศส ๆ จึงยอมถอนทหารออกไป แต่ก็ยังไปยึดจังหวัดตราดไว้แทน จึงต้องทำสัญญากับฝรั่งเศสอีก เพื่อให้ฝรั่งเศสออกจากตราด เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2449 ทำให้ไทยต้องเสียมณฑลบูรพา ซึ่งมีเมืองพระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณให้แก่ฝรั่งเศส ทางฝรั่งเศสจึงยอมคืนเมืองตราดและเกาะต่าง ๆ ให้กับไทย ทางด้านอำนาจ การศาลฝรั่งเศสก็ให้สิทธิแก่ทหารไทยมากขึ้น โดยยอมให้อาเซียนบังคับของฝรั่งเศสซึ่ง มาลงทะเบียนภายหลังวันเซ็นสัญญาฉบับนี้ มาขึ้นอยู่ในอำนาจของศาลไทยตามธรรมเนียม ของบ้านเมืองได้ แต่ทั้งนี้ศาลกงสุลของฝรั่งเศสก็ยังมีอำนาจที่จะเรียกคดีจากศาลไทยไป พิจารณาใหม่ได้ จนกว่าไทยจะประกาศใช้กฎหมายใหม่เป็นเวลา 3 ปีไปแล้ว

นับว่าการเสียดินแดนในสมัยนี้มีจำนวนมากที่สุด คิดเป็นตารางกิโลเมตรแล้ว เราเสียไปประมาณสามแสนตารางกิโลเมตร รวมทั้งที่เสียไทรบุรี กันตัน ตรัง กานู และ ปะลิส ให้อังกฤษด้วย

การสงครามในสมัยรัชกาลที่ 5

นอกจากการรบกับทหารฝรั่งเศสประปรายตามชายแดนเมื่อ ร.ศ. 111 พ.ศ. 2435 แล้ว ก็มีการปราบปรามพวกฮ่อที่เข้ามาก่อความวุ่นวายตามชายแดนในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นชาวจีนพวกหนึ่งที่ตั้งตัวเป็นกบฏเพื่อล้มราชวงศ์แมนจู คณะของชาวจีนนี้เรียกตนเองว่า ได้เผง พวกได้เผงนี้ถูกรัฐบาลจีนปราบปราม จึงถอยร่นมาอยู่แถบตั้งเกี้ยวของญวน และได้ชื่อว่าฮ่อ ซึ่งพวกฮ่อนี้มี 2 พวก คือ ฮ่อธงดำ และฮ่อธงเหลือง พวกฮ่อธงดำเข้าสวามิภักดิ์กับรัฐบาลญวน ส่วนฮ่อธงเหลืองทั่วไปอาศัยอยู่แถบชายแดนอันติดต่อกับสิบสองจุไทย ฮ่อพวกนี้ได้ปล้นทรัพย์สิน ดีบ้านเมืองในเขตสิบสองจุไทยและเมืองญวนได้ไว้หลายเมือง

ใน พ.ศ. 2516 ฮ่อตีเมืองเชียงขวางได้ มาชุมนุมอยู่ที่ทุ่งเชียงคำ เป็นต้นทางที่จะลงมาหัวเมืองริมฝั่งแม่น้ำโขง เพื่อจะมาตีเมืองหลวงพระบาง ซึ่งอยู่ในปกครองของ ไทย ทางไทยต้องปราบฮ่อถึง 4 ครั้งด้วยกันคือ⁽¹⁾

---

1. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย

การปราบฮ่อครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2418 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดกองทัพไปรวบรวม 4 กองทัพคือ กองทัพพระยามหาอำมาตย์ (ขึ้น กัลยาณมิตร) พระยาพิชัย (ดิศ) เจ้าพระยาสุรธารักษ์ (นุช บุญยรัตพันธุ์) และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ซึ่งทัพไทยปราบฮ่อได้เป็นผลสำเร็จ

การปราบฮ่อครั้งที่ 2 พวกฮ่อได้ยกมาที่ทุ่งเชียงคำอีกใน พ.ศ. 2426 ฮ่อได้ยกพวกไปตีเมืองในแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก จึงโปรดฯ ให้เกณฑ์กำลังมณฑลพิษณุโลก โดยมีพระยาพิชัย(มิ่ง)กับพระยาสุโขทัย (ครุช) ยกไปเมืองหลวงพระบาง กับให้พระยาราชวรานุกูล (เวก บุญยรัตพันธุ์) ยกทัพไปช่วย กองทัพไทยปราบฮ่อครั้งนี้ไม่สำเร็จ เพราะเหตุว่าพระยาราชวรานุกูลแม่ทัพใหญ่ถูกปืนเข้าศึกบาดเจ็บ ประกอบกับขาดเสบียงอาหาร และเกิดเจ็บไข้กันมาก จึงต้องเลิกทัพกลับไปหนองคาย

การปราบฮ่อครั้งที่ 3 ต่อมา พ.ศ. 2428 พวกฮ่อเข้ามารบกว่นแคว้นหัวพันทั้งห้าทั้งหก อีกจึงโปรดฯ ให้ส่งกองทัพกรุงเทพฯ ไป 2 กองคือ นายพันเอกพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม⁽²⁾ และจมีนไวยวรรณาส⁽³⁾ เป็นแม่ทัพด่านตะวันออกและด่านตะวันตกตามลำดับ กองทัพไทยกวาดล้างพวกฮ่อได้ พอจะสำเร็จก็พอดีฤดูฝน จึงเจรจาให้ฮ่อยอมจำนน ศึกฮ่อจึงสงบ พอหมดฤดูฝนกองทัพไทยก็ได้เข้าไปกวาดล้างพวกฮ่อในสิบสองจุไทยได้อย่างราบคาบเมื่อ พ.ศ. 2430

การปราบฮ่อครั้งที่ 4 ต่อมาพวกฮ่อยกกลับมาปล้นหลวงพระบางอีก เผาคุ้มเจ้าหลวง เมืองหลวงพระบางและบ้านประชาชน พร้อมกับจับผู้คนไปด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายพลตรีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีคุมทัพไปปราบฮ่อ การปราบครั้งนี้ได้มีข้อตกลงกับฝรั่งเศสว่าฝรั่งเศสจะปราบฮ่อในเขตญวน พร้อมๆ กับไทยปราบฮ่อในเขตไทย ผลของการปราบปรามฮ่อได้ผลดี ซึ่งจากการปราบปรามฮ่อครั้งนี้ ฝรั่งเศสถือโอกาสเข้ามาบูรณาการไทย ยุให้พวกฮ่อทรยศต่อไทย จนกระทั่งฝรั่งเศสได้แคว้นสิบสองจุไทยไปจากไทยเมื่อ พ.ศ. 2431

การปราบเงี้ยว⁽⁴⁾ เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ. 2445 พวกเงี้ยวซึ่งมีพกาหม่องสะล่าไปชายและแม่เป็นหัวหน้า uly ได้ร่วมมือกับเจ้าพิริยาเทพวงศ์⁽⁵⁾ เจ้าผู้ครองนครแพะ คุมสมัค

2. ต่อมาเป็นกรมหลวง

3. เจิม แสงชูโต ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี

4. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับการกิจของกระทรวงมหาดไทย

5. ต่อมาถูกถอดเป็น น้อย เทพวงศ์

พรรคพวกประมาณ 300 คน เข้าปล้นสถานีตำรวจภูธร และสถานที่ราชการกับบ้านประชาชน ปล่อยนักโทษจากเรือนจำ และจับพระยาไชยบูรณ์⁽¹⁾ ข้าหลวงกำกับการเมืองแพร่ รวมทั้งข้าราชการและประชาชนชายหญิง แม้กระทั่งเด็กไปฆาตกรรม

จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ผู้ว่าราชการเมืองพิษณุ คุมกองทัพจากเมืองพิษณุขึ้นไปตรึงเงี้ยวไว้ก่อน และโปรดฯ ให้นายพลโท เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นแม่ทัพใหญ่มีอำนาจเด็ดขาดทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ตลอดจนมณฑลพิษณุโลกและมณฑลพายัพ คุมทหารไปสมทบกับกองทัพหัวเมืองปราบเงี้ยวจนราบคาบ จึงโปรดฯ ให้เลิกตำแหน่งผู้ครองนครแพร่เสียมิให้มีฐานะเป็นเมืองประเทศราชต่อไป

การพัฒนาประเทศทางด้านอื่น ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การพัฒนาอาชีพของพลเมือง

1. การชลประทาน เนื่องจากการกสิกรรมเป็นอาชีพหลักของพลเมืองไทย น้ำจึงเป็นปัจจัยอันสำคัญยิ่งของการเพาะปลูก ดังนั้นพระองค์ท่านจึงได้โปรดให้ตั้งกรมท่อน้ำขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2425 เปลี่ยนชื่อมาเป็นกรมคลอง เมื่อ พ.ศ. 2445 สังกัดอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ มีหน้าที่ควบคุมกิจการที่เกี่ยวกับการท่อน้ำ และรักษาเส้นทางคมนาคมทางน้ำ โดยขุดลอกคลองเก่าหลายแห่ง และได้ขุดลอกคลองใหม่ขึ้นอีกหลายแห่ง เช่น คลองรังสิตประยูรศักดิ์ คลองประเวศบุรีรมย์ คลองทวีวัฒนา ฯลฯ กับได้ทำประตูน้ำและเขื่อนหลายแห่ง เช่น ประตูน้ำภาษีเจริญ เป็นต้น

2. การทำนา ได้จัดให้จังหวัดรายงานสถิติน้ำฝน ประกวดพันธุ์ข้าวครั้งแรกที่ รัษฎบุรี เมื่อ พ.ศ. 2450 และนำเครื่องไถนามาทดลองเป็นครั้งแรก

3. การเลี้ยงไหม จัดตั้งกรมช่างไหมเมื่อ พ.ศ. 2444 จ้างผู้เชี่ยวชาญไหมจาก ญี่ปุ่น ตั้งโรงเรียนช่างไหมที่ศาลาแดง ต่อมาเปลี่ยนชื่อ “กรมช่างไหม” เป็น “กรมเพาะปลูก” ต่อมาเปลี่ยนเป็นกรมกสิกรรม มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชยกรรมเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2453

---

1. ต่อมาได้เลื่อนเป็น พระยาราชสุภาวดี

การพัฒนาการคมนาคม

1. การรถไฟ ได้สำรวจทำแผนที่ทางรถไฟ กรุงเทพฯ-เชียงใหม่ โดยทำทางแยกไปนครราชสีมา เริ่มสำรวจ พ.ศ. 2431 เริ่มสร้างวันที่ 9 มีนาคม พ.ศ. 2439 ต่อจากนั้นขยายการรถไฟไปทั่วประเทศ

2. การไปรษณีย์ - โทรเลข - โทรศัพท์

ตั้งกรมไปรษณีย์ เมื่อ พ.ศ. 2426

การโทรเลข เริ่มงานแบบเอกชน โดยฝรั่งชาวอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2412 ต่อมาโอนเป็นของกระทรวงกลาโหม เมื่อ พ.ศ. 2418 ใน พ.ศ. 2426 ได้ตั้งกรมโทรเลข ต่อมา พ.ศ. 2441 จึงได้รวมเป็นกรมไปรษณีย์และโทรเลข

การโทรศัพท์ วางสายในพระนครครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2424 และได้โอนเข้ามาอยู่ในกรมไปรษณีย์โทรเลข วางสายให้ใช้ได้ทั่วกันในพระนคร

การจ้างที่ปรึกษาชาวต่างประเทศ

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ พระองค์ท่านว่าจ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศมาช่วยแนะนำกิจการใหม่ ๆ ต่าง ๆ ทำให้หลักและวิธีการปรับปรุงเป็นไปอย่างถูกต้องตามแบบอารยธรรมตะวันตก ผู้ที่เข้ามาช่วยราชการในไทยที่สำคัญมีหลายท่านคือ⁽¹⁾

1. เจ้าพระยาอภัยราชา (โร ลิ่ง ยักมินส์) ชาวเบลเยียม มาเป็นที่ปรึกษาผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายระหว่างประเทศ

2. นายเอดวาร์ด เอช. สโตรเบล ชาวอเมริกัน เป็นที่ปรึกษารัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2446-2451 ได้ช่วยไทยมากในการแก้ไขสัญญาทางพระราชไมตรี

3. นายเจมส์ ไอเวอริสัน เวสเทินการ์ด ชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นผู้ช่วยนายสโตรเบล ได้จ้างแทนนายสโตรเบลซึ่งถึงแก่กรรม นายเวสเทินการ์ดได้รับแต่งตั้งเป็น พระยาภิธานไมตรี เมื่อต้นรัชกาลที่ 6

---

1. พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ที่เกี่ยวกับภารกิจของกระทรวงมหาดไทย

4. นายเฮนรี อาลบาสเตอร์ ชาวอังกฤษ เป็นที่ปรึกษากฎหมายระหว่างประเทศ
จ้างมาสมัยก่อนจ้างเจ้าพระยาอภัยราชา
5. พระยาชลยุทธโยธิน (เดอริชเชอติเยร์) ชาวเดนมาร์ค มาวางรากฐานกองทัพเรือไทย
6. พลตรี พระยาवासเทพ (ยี่เซา) มาช่วยจัดระเบียบกรมตำรวจ ต่อมาได้เป็น
เจ้ากรมตำรวจ
7. ศาสตราจารย์ เอส. จี. แมคฟาร์แลนด์ ชาวอเมริกัน มาเป็นอาจารย์ใหญ่
โรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษ
8. นายดับบลิว ยี ยอนสัน ชาวอังกฤษ มาเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบอังกฤษ และอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ต่อมาได้เป็นที่ปรึกษากระทรวง
ศึกษาธิการ
9. นายอีเอส. สมิต ชาวอังกฤษ มาเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนพระตำหนักสวน
กุหลาบอังกฤษ ต่อจากนายยอนสัน
10. นายริชาร์ด ยัคส์ เกริกเปตริก ชาวเบลเยียม มาเป็นที่ปรึกษากฎหมาย กระ
ทรวงยุติธรรม
11. พระยามหิธร (โตกี้จี่ มาเซา) ชาวญี่ปุ่น มาเป็นที่ปรึกษากระทรวงยุติธรรม
12. นายวิลเลียม แอลเฟรด คุณะ ดิลเก ชาวสิงคโปร์ มาช่วยกรมอัยการ ต่อมา
ได้เป็นเจ้ากรมอัยการ และรับบรรดาศักดิ์เป็นพระยาอรรถการประสิทธิ์⁽¹⁾
13. นายยอชส์ ปาดู ชาวฝรั่งเศส มาเป็นที่ปรึกษาในการร่างกฎหมาย
14. นายเอช สเลต ชาวอังกฤษ มาช่วยจัดงานป่าไม้ จนต่อมาเป็นเจ้ากรมป่าไม้
15. นายเอฟ. เอช. ไยล์ นายดับบลิว เอ. เกรแฮม ชาวอังกฤษ มาเป็นผู้ตรวจ
การคลังหัวเมือง และช่วยจัดระเบียบการเก็บภาษีอากรใหม่ ต่อมาเป็นเจ้ากรมสรรพากร
นอก และเจ้ากรมสรรพากรในตามลำดับ สำหรับนายไยล์ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น พระยา
อินทรมนตรีศรีจันทกุมาร

---

1. ต้นสกุล คุณะดิลก

แผนที่ประวัติศาสตร์
สมัยรัตนโกสินทร์ (ปัจจุบัน) และแสดงการเสียอาณาเขต

แผนที่ประวัติศาสตร์
สมัยรัตนโกสินทร์ (ปัจจุบัน) และแสดงการได้มาของเขต

ตัวเลขที่เขียนในวงกลม

๑. อังกฤษยึดภูเก็ต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๓
๒. เสียให้แก่มอญ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๖
๓. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๐
๔. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖
๕. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖
๖. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗
๗. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐
๘. เสียให้แก่อังกฤษ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖